

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 32 (2008)

Μετεμφυλιακές πολιτικές συμπεριφορές και εθνοτική ταυτότητα στο Νομό Καστοριάς

Ραϊμόνδος Αλβανός

doi: [10.12681/hpsa.14468](https://doi.org/10.12681/hpsa.14468)

Copyright © 2017, Ραϊμόνδος Αλβανός

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Αλβανός Ρ. (2017). Μετεμφυλιακές πολιτικές συμπεριφορές και εθνοτική ταυτότητα στο Νομό Καστοριάς. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 32, 121–151. <https://doi.org/10.12681/hpsa.14468>

ΜΕΤΕΜΦΥΛΙΑΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΕΣ ΚΑΙ ΕΘΝΟΤΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΣΤΟΝ ΝΟΜΟ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ*

Ραϋμόνδος Αλβανός**

Στόχος του άρθρου είναι να παρουσιάσει και να εξηγήσει τις πολιτικές επιλογές των κατοίκων της περιοχής της Καστοριάς κατά τη μετεμφυλιακή περίοδο. Μέσω της μελέτης των εκλογικών αποτελεσμάτων, του τοπικού Τύπου, αρχειακού υλικού και συνεντεύξεων με κατοίκους της περιοχής, διερευνάται το «βάρος» των εμπειριών του Μεσοπολέμου και της δεκαετίας του 1940 πάνω στις πολιτικές συμπεριφορές των δύο βασικότερων εθνοτικών ομάδων του νομού, των «Ντόπιων» και των Ποντίων. Το βασικό επιχείρημα αυτής της εργασίας είναι ότι οι κοινωνικές και οικονομικές παράμετροι (ιδίως σχετικά με τον ανταγωνισμό για τη γη) της ρήξης των δύο εθνοτικών ομάδων σε συνδυασμό με τη μνήμη του πρόσφατου παρελθόντος (ιδίως της έντονης ανασφάλειας που βίωσαν κατά τη δεκαετία του 1940) ήταν αποφασιστικής σημασίας για τον πολιτικό προσανατολισμό τους κατά τη μετεμφυλιακή περίοδο.

---

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η σχέση μεταξύ πολιτικής συμπεριφοράς και εθνοτικής ένταξης έχει απασχολήσει έλληνες πολιτικούς επιστήμονες αναφορικά με ομάδες όπως οι εβραίοι, οι μουσουλμάνοι της Θράκης και οι τουρκόφωνοι Πόντιοι.¹ Αντίθετα, η ο-

* Το άρθρο βασίζεται σε ανακοίνωση που έγινε στο Ζ' συνέδριο της ΕΕΠΕ: *Η «σύντομη» δεκαετία του '60. Θεσμικό πλαίσιο, Κομματικές στρατηγικές, Κοινωνικές συγκρούσεις, Πολιτισμικές διεργασίες*. Πάντειος, 30 Νοεμβρίου-3 Δεκεμβρίου 2005.

** Ο Ραϋμόνδος Αλβανός είναι Επιστημονικός Συνεργάτης στο ΤΕΙ Δυτικής Μακεδονίας (Καστοριά).

1. Ενδεικτικά, Δ. Δώδος, *Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης στις εκλογές του ελληνικού κράτους 1915-1936*, Σαββάλας, Αθήνα 2005· Ηλ. Νικολακόπουλος, «Η εκλογική συμπεριφορά της μουσουλμανικής μειονότητας στη Θράκη», στο *Μειονότητες στην Ελλάδα (7-9 Νοεμβρίου 2002)*, Εταιρία σπουδών νεοελληνικού πολιτισμού και γενικής παιδείας, Αθήνα 2002· Ν. Μαραντζίδης, *Γιασασίν Μιλλέτ, Ζήτω το έθνος. Προσφυγιά, κατοχή και εμφύλιος: Εθνοτική ταυτότητα και πολιτική συμπεριφορά στους τουρκόφωνους ελληνορθόδοξους του Δυτικού Πόντου*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2001.

μάδα των ολαβόφωνων χωρικών της Μακεδονίας, παρά την πληθώρα των μελετών (κυρίως από ιστορικούς και κοινωνικούς ανθρωπολόγους) για την κοινωνική οργάνωση και την ιστορία της, ελάχιστα έχει μελετηθεί σε σχέση με την πολιτική της συμπεριφορά. Επίσης, πέρα από ορισμένες σημαντικές εξαιρέσεις,² σχεδόν ανύπαρκτες είναι οι μελέτες που ερευνούν τις εθνοτικές ομάδες συγκριτικά έτσι ώστε να ανιχνευθεί η δυναμική που αναπτύσσεται από τη μεταξύ τους τριβή και η επίδραση που αυτή έχει στις πολιτικές συμπεριφορές. Το παρόν άρθρο θα παρουσιάσει και θα επιχειρήσει να ερμηνεύσει τις πολιτικές επιλογές των «ντόπιων Μακεδόνων» της Ελλάδας, κατά τη μετεμφυλιακή περίοδο, παρουσιάζοντάς τις συγκριτικά με τις επιλογές των προσφυγικής καταγωγής συντοπιτών τους. Η διερεύνηση της διαμόρφωσης της εκλογικής συμπεριφοράς ομάδων ανθρώπων με κοινά γεωγραφικά, κοινωνικά και ιστορικά χαρακτηριστικά καθίσταται αποτελεσματικότερη όταν αναλύεται η κοινωνική δομή της συγκεκριμένης χωρικής ενότητας (περιοχής) στην οποία ανήκουν και του συστήματος των κοινωνικών σχέσεων και των υλικών δομών που χαρακτηρίζουν τη συγκεκριμένη περιοχή.³

Προκειμένου να κερδίσει η ανάλυση σε βάθος, θα εστιάσει στα όρια της εκλογικής περιφέρειας της Καστοριάς, περιοχή που δοκιμάστηκε έντονα από τα γεγονότα της δεκαετίας του 1940 και παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς αποτελεί άπαρτο «κάστρο της Δεξιάς» από τον Εμφύλιο και μετά, δίνοντας σταθερά σε αυτή την παράταξη το υψηλότερο (ή ένα από τα δύο-τρία υψηλότερα) ποσοστά της σε όλη την Ελλάδα.

Πέρα από τη μελέτη των εκλογικών αποτελεσμάτων, που μας δίνουν χρησιμότητα μετρήσιμα και «αντικειμενικά» στοιχεία για τις πολιτικές ταυτίσεις των ανθρώπων, θα αξιοποιηθεί ο τοπικός Τύπος και ένα υλικό περίπου 100 ηχογραφημένων συνεντεύξεων που έγιναν στα πλαίσια εκπόνησης της διδακτορικής εργασίας του γράφοντος (η οποία εστίαζε στην περίοδο 1922-1949), καθώς και γραπτό υλικό από σημειώσεις πεδίου που προέκυψε από εκατοντάδες συζητήσεις με κατοίκους του νομού κατά τη δωδεκάχρονη διαμονή του στην περιοχή. Βασικό επιχείρημα αυτής της εργασίας είναι ότι η αντίθεση των δύο βασικών εθνοτικών ομάδων της περιοχής, των ντόπιων και των προσφύγων, παρήγαγε συγκεκριμένα πολιτικά αποτελέσματα όχι μόνο κατά τον Μεσοπόλεμο και τη δεκαετία του 1940 αλλά και κατά τη μετεμφυ-

2. G. Mavrogordatos, *Stillborn Republic, Social coalitions and party strategies in Greece, 1922-1936*, University of California Press, 1983.

3. N. Mayer, *Εκλογική συμπεριφορά. Ιστορικές διαδρομές και μοντέλα ανάλυσης*, Σαββάλας, Αθήνα 2005, σ. 27-33.

λιακή και μεταδικτατορική περίοδο, αντίθετα δηλαδή από την υπόλοιπη Ελλάδα όπου η διαιρετική τομή ντόπιοι/πρόσφυγες που αντιστοιχούσε στην τομή αντιβενιζελικοί/βενιζελικοί φαίνεται ότι έπαψε να έχει σημασία στα πλαίσια του μετεμφυλιακού πολιτικού καθεστώτος.

2. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΕΘΝΟΤΙΚΗΣ ΟΜΑΔΑΣ

Ο όρος εθνοτική ομάδα, κατά τον γνωστό ορισμό του Smith, δηλώνει μια ομάδα ανθρώπων οι οποίοι μοιράζονται ένα συλλογικό όνομα, έναν κοινό μύθο καταγωγής, κοινή ιστορία, μια διακριτή κουλτούρα, αισθήματα αλληλεγγύης και συνδέονται με ορισμένη γεωγραφική περιοχή.⁴ Ο όρος πολλές φορές συνδέεται με τις επιδιώξεις μιας πολιτισμικής ομάδας για πολιτική χειραφέτηση, κάτι που συνιστά συνήθη σύγχυση του όρου εθνοτική με τον όρο εθνική ομάδα ή εθνική μειονότητα. Ο τελευταίος όρος συνδέεται με την επιθυμία μιας εθνοτικής ομάδας να αυτοδιοικηθεί πολιτικά ή να επιθυμεί την ταύτιση με την εθνική ομάδα κάποιου άλλου κράτους, κάτι που δεν φαίνεται να ισχύει για τη συντριπτική πλειοψηφία των κατοίκων του νομού Καστοριάς.

Ο όρος εθνοτική ομάδα γίνεται πολύ χρησιμότερος ως εννοιολογική κατηγορία αν προσθέσουμε στον ορισμό του Smith την αξία χρήσης που μπορεί να έχει η εθνοτική ταυτότητα. Σύμφωνα με αυτή την οπτική, οι εθνοτικές ομάδες ορίζονται ως ομάδες ανθρώπων που συμμερίζονται κοινά συμφέροντα και «συντονίζουν τις δραστηριότητες τους για την πρόωση και υπεράσπιση αυτών των συμφερόντων, χρησιμοποιώντας κοινοτικού τύπου οργάνωση και εμπλέκοντας σ' αυτή τη διαδικασία πολιτισμικές μορφές, όπως η συγγένεια, οι μύθοι προέλευσης, οι τελετές και οι εθιμοτυπίες».⁵

Πρέπει, βεβαίως, να τονιστεί ότι δεν είναι τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά αυτά που καθορίζουν μια εθνοτική ομάδα, η οποία τελικά συγκροτείται ως αποτέλεσμα της αλληλόδρασης [interaction] μεταξύ των ατόμων της ομάδας και του κοινωνικού περιβάλλοντος. Η συμμετοχή σε αυτή προϋποθέτει την υιοθέτηση κριτηρίων που προσδιορίζουν τη συμπερίληψη και (το κυριότερο) σημασιοδοτούν τον αποκλεισμό εκείνων που δεν ανήκουν στην ομάδα.⁶ Για την ακρίβεια, η εθνοτική ταυτότητα «συνίσταται στην πρωταρχική διχοτόμηση

4. A. Smith, *Nations and Nationalism in a global era*, Polity Press, Cornwall 1995, σ. 57.

5. C. Abner, αναφέρεται στο Av. Καρακασίδου, *Μακεδονικές ιστορίες και πάθη (1870-1990)*, Οδυσσοείας, Αθήνα 2000, σ. 64.

6. Fr. Barth, (επιμ.), *Ethnic groups and boundaries*, Waveland Press, Illinois 1969, σ. 15.

του κοινωνικού χώρου ανάμεσα στο Εμείς και στο Αυτοί δίχως αυτό να σημαίνει ότι δεν υπάρχουν σχέσεις και ανταλλαγές ανάμεσα στα δύο μέρη».⁷

Οι εθνοτικές ταυτότητες περιλαμβάνουν οροθεσίες, σχέσεις (συνήθως αλληλεγγύης) στο εσωτερικό του «εμείς» και του «αυτοί» και συγκροτούνται πάντοτε ως εναντίωση προς άλλους. Η σύνδεση αυτή των ταυτοτήτων με τα όριά τους τις καθιστά κάτι παραπάνω από ένα (πολιτιστικό ή άλλο) γνώρισμα ατόμων ή ομάδων: τις κάνει σχεσιακές. Οι ταυτότητες «διαμορφώνονται σε σχέση με σημαντικούς “άλλους”, με αντιπάλους στην άλλη πλευρά των κατασκευασμένων ορίων και με τις πολιτικές ευκαιρίες και απειλές που ενέχουν τα καθεστώτα εντός των οποίων συγκροτούνται και αναπαράγονται».⁸

Προκειμένου να κατανοηθεί η σχεσιακή οικοδόμηση των πολιτικών και των εθνοτικών ταυτοτήτων και οι σημερινές πολιτικές διαιρέσεις απαραίτητη είναι η αναζήτηση του παρελθόντος τους έτσι ώστε να κατανοηθεί το πώς «μέσα σε λίγα χρόνια, ένα φευγαλέο γεγονός δημιούργησε μια ιδεολογία με διάρκεια» και πώς «ο σύντομος χρόνος έδωσε τη θέση του στον διαρκή χρόνο».⁹

Προτού όμως ανατρέξουμε στην ιστορική βάση των πολιτικών και κοινωνικών ρήξεων που διαμόρφωσαν τις ομάδες τις οποίες θα εξετάσει αυτή η εργασία, είναι απαραίτητο να διευκρινιστούν οι λόγοι πίσω από τους χαρακτηρισμούς που επιλέγονται για να περιγραφούν οι εθνοτικές ομάδες της περιοχής. Αν και ο όρος «σλαβόφωνοι» (ως ένας αντικειμενικός τρόπος περιγραφής ατόμων που η μητρική τους γλώσσα ήταν σλαβική) μπορεί να είναι λειτουργικός για την περίοδο μέχρι τον Εμφύλιο Πόλεμο, παύει να είναι χρήσιμος για τη μετεμφυλιακή, όπου η σλαβική γλώσσα αντικαθίσταται σταδιακά από την ελληνική η οποία γίνεται κυρίαρχη όχι μόνο στον δημόσιο αλλά και στον ιδιωτικό χώρο. Ο όρος «ντόπιος» είναι ίσως η προσφορότερη ονομασία για ανθρώπους που αυτοπροσδιορίζονται με αυτόν τον όρο και μιλούν ή/και καταλαβαίνουν τα σλαβομακεδονικά ως δεύτερη γλώσσα. Πρέπει όμως να επισημανθεί ότι οι ντόπιοι που προέρχονται από τα πρώην σλαβόφωνα χωριά δεν είναι οι μόνοι ντόπιοι στην περιοχή, καθώς οι ελληνόφωνοι κάτοικοι της πόλης καθώς και αρκετών χωριών της Καστοριάς επίσης αυτοχαρακτηρίζονται ντόπιοι και δεν επιθυμούν να συγχέονται με τους σλαβόφωνους. Για λόγους ευκολίας, σε αυτό το κείμενο θα αναφέρονται ως ντόπιοι

7. Γ. Αγγελόπουλος, «Εθνοτικές ομάδες και ταυτότητες. Οι όροι, η εξέλιξη της σημασίας και του περιεχομένου τους», *Σύγχρονα Θέματα*, τχ. 63, 1997, σ. 19.

8. Ch. Tilly - S. Tarrow, «Πολιτικές ταυτότητες: πώς λειτουργούν;», *Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 27, 2006, σ. 46.

9. Leroy-Ladurie, αναφέρεται στο N. Mayer, *Εκλογική συμπεριφορά...*, ό.π., σ. 35.

οι οι κάτοικοι των πρώην σλαβόφωνων χωριών και ως «ελληνόφωνοι ντόπιοι» οι υπόλοιποι ώστε να υπάρξει διάκριση μεταξύ των δύο ομάδων.

Όπως και για τον όρο σλαβόφωνοι, ο όρος «πρόσφυγες» μπορεί να είναι χρήσιμος για την περίοδο μέχρι τη δεκαετία του 1940 αλλά κατόπιν είναι μάλλον παραπλανητικός, καθώς όσο περνάνε τα χρόνια αφορά όλο και περισσότερο άτομα που δεν έζησαν την εμπειρία της προσφυγιάς. Προκρίνεται η χρήση του όρου «Πόντιοι» προκειμένου να περιγραφούν τα άτομα προσφυγικής καταγωγής ακόμη και αν δεν είναι ποντιακής. Οι Πόντιοι είναι η μεγάλη πλειοψηφία των προσφύγων ή των προσφυγικής καταγωγής κατοίκων της περιοχής και (όπως συμβαίνει και σε άλλα μέρη της Ελλάδας) καλλιεργούν και αναπαράγουν την κουλτούρα τους και την ταυτότητά τους με μια σειρά πρακτικών (συμμετοχή σε πολιτιστικούς συλλόγους, εκδηλώσεις για τον ποντιακό ελληνισμό, εκπομπές στην τοπική τηλεόραση και στο τοπικό ραδιόφωνο κ.λπ.).

3. ΣΛΑΒΟΦΩΝΟΙ ΚΑΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1925-1949

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1920 όταν εγκαταστάθηκαν οι πρόσφυγες στην περιοχή, οι δύο εθνοτικές ομάδες (σλαβόφωνοι και πρόσφυγες) πολώθηκαν με τη γλώσσα να αποτελεί το αντικειμενικό κριτήριο διαχωρισμού το οποίο λειτούργησε ως «σύνορο» μεταξύ τους. Στη βάση όμως της ρήξης υπήρχε η διεκδίκηση για συγκεκριμένους υλικούς πόρους, βασικά τη γη η οποία, μετά την αποχώρηση των μουσουλμάνων, αποτέλεσε κρίσιμο διακύβευμα μεταξύ των ντόπιων και των προσφύγων. Η διαμάχη για τη γη ξεπερνούσε τα όρια μιας απλής οικονομικής σύγκρουσης. Συνδέθηκε με την παραγωγή αλληλοαποκλειόμενων λόγων, επιβιώσεις των οποίων διατηρούνται ακόμη. Για τους ντόπιους, οι πρόσφυγες ως ξένοι δεν είχαν δικαίωμα να διεκδικούν γη σε μια περιοχή όπου εκείνοι κατοικούσαν για αιώνες. Για τους πρόσφυγες (καθώς και για πολλούς έλληνες εθνικιστές), οι σλαβόφωνοι δεν είχαν δικαίωμα ως μη Έλληνες (με την έννοια ότι δεν αναγνωρίζονταν ως Έλληνες) να παραμείνουν στην Ελλάδα –έπρεπε να εκδιωχθούν, όπως και εκείνοι είχαν αναγκαστεί να φύγουν από την Τουρκία. Ταυτόχρονα, οι πρόσφυγες αισθάνονταν ότι δεν πήραν όσα δικαιούνταν για τις περιουσίες που είχαν χάσει στην Τουρκία και, επικαλούμενοι τη συνθήκη της Λωζάννης (η οποία στο άρθρο 14 προέβλεπε ότι κάθε πρόσφυγας δικαιούται να λάβει παρουσία ίσης αξίας και παρόμοιας φύσης με αυτή που αναγκάστηκε να εγκα-

ταλείψει), αξίωσαν την απόκτηση του συνόλου των εκτάσεων των ανταλλάξιμων μουσουλμάνων.¹⁰

Παρά τις αντιδράσεις των προσφύγων και άλλων εθνικιστών, συνθήως κρατικών υπαλλήλων (οπαδών της ανάγκης για «εθνική καθαρότητα» στην περιοχή), οι ελληνικές κυβερνήσεις εκείνων των ετών θεώρησαν ότι οι ολαβόφωνοι είχαν δικαίωμα παραμονής στο ελληνικό κράτος και τους παραχωρήθηκε σημαντικό μερίδιο από την οθωμανική κληρονομιά. Έτσι, μεγάλο μέρος της πρώην μουσουλμανικής γης έμεινε στα δικά τους χέρια αν και, σε πολλές περιπτώσεις, αυτή είχε αγοραστεί από τους αποχωρούντες μουσουλμάνους με τίτλους ιδιοκτησίας που δεν αναγνώριζε το ελληνικό κράτος.¹¹

Το ζήτημα της γης αποτέλεσε καθ' όλο τον Μεσοπόλεμο το κύριο διακύβευμα στο πολιτικό πεδίο που αφορούσε άμεσα τους χωρικούς, δηλαδή τη συντριπτική πλειοψηφία των κατοίκων της περιοχής Καστοριάς. Όλοι οι γεωργοί, ολαβόφωνοι και πρόσφυγες, ήταν κατά κάποιο τρόπο αιχμάλωτοι του πελατειακού και κατ' επέκταση του πολιτικού συστήματος. Τα όρια της γης δεν ήταν σταθερά και μπορούσαν να αλλάξουν ανάλογα με τις αλλαγές στην πολιτική εξουσία. Το πόσα (και κυρίως ποιας ποιότητας) στρέμματα θα τους έμεναν τελικά, ύστερα από τη διανομή, με οριστικούς τίτλους ιδιοκτησίας ήταν πολύ καλός λόγος για να ενδιαφερθούν για τα κοινά και να θέλουν να είναι οι «δικοί τους άνθρωποι» στην εξουσία.¹² Έτσι, οι ολαβόφωνοι κινητοποιήθηκαν πολιτικά και ταυτίστηκαν στην πλειοψηφία τους με το αντιβενιζελικό στρατόπεδο, βασικοί εκπρόσωποι των οποίων στην περιοχή ήταν ο ελληνόφωνος ντόπιος από το Βογατσικό Φίλιππος Δραγούμης, ο ντόπιος από το ολαβόφωνο χωριό Γαύρος Αναστάσιος Νταλίπης και ο πρώην μακεδονομάχος από την Κρήτη Τσόντος Βάρδας. Αντίθετα οι πρόσφυγες (όπως και στην υπόλοιπη Ελλάδα) ταυτίστηκαν κατά τον Μεσοπόλεμο με τον βενιζελισμό καθώς θεωρούσαν υπεύθυνους για τη Μικρασιατική Καταστροφή τους Λαϊκούς και τον Βενιζέλο εγγυητή για την ομαλή αποκατάστασή τους ύστερα από τον ξεριζωμό.¹³

10. Ι. Μιχαλίδης, «Σλαβόφωνοι και Πρόσφυγες, πολιτικές συνιστώσες μιας οικονομικής διαμάχης», στο Β. Γούναρης - Ι. Μιχαλίδης - Γ. Αγγελόπουλος (επιμ.), *Ταυτότητες στη Μακεδονία*, Παπαζήσης, Αθήνα 1997, σ. 127.

11. Ι. Μιχαλίδης, *Μετακινήσεις ολαβόφωνων πληθυσμών (1912-1930). Ο πόλεμος των στατιστικών*, Κριτική, Αθήνα 2003, και Ρ. Αλβανός, «Κοινωνικές συγκρούσεις και πολιτικές συμπεριφορές στην περιοχή της Καστοριάς (1922-1949)», ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Πολιτικών Επιστημών ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 36-44.

12. Ρ. Αλβανός, «Κοινωνικές συγκρούσεις...», ό.π., σ. 66-68.

13. G. Mavrogordatos, ό.π., σ. 201-206, και Ν. Μαρατζίδης, ό.π., σ. 100-106.

Η αγροτική αποκατάσταση των ολαβόφωνων και η μετατροπή τους σε μικροϊδιοκτίτες γης, η ένταξή τους στο πολιτικό και πελατειακό σύστημα, η σύνδεσή τους με τους πιο εθνικιστές πολιτευτές (όπως ήταν οι αντιβενιζελικοί Βάρδας και Νταλίπης), η πενιχρή εκλογική δύναμη του ΚΚΕ και η έλλειψη υποστήριξης στην εθνικιστική οργάνωση ΕΜΕΟ [Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση] αποτελούν ενδείξεις της επιθυμίας τους για ειρηνική ενσωμάτωση στο ελληνικό κράτος.¹⁴

Από το 1936, όμως, και μετά η εξάλειψη των κοινοβουλευτικών δομών είχε σημαντικές επιπτώσεις στις διαδικασίες διαμεσολάβησης μεταξύ κράτους και ολαβόφωνης μειονότητας. Ενώ με το κοινοβουλευτικό καθεστώς οι ολαβόφωνοι είχαν τη δυνατότητα να αισθάνονται ότι βρίσκονται μέσα στο πολιτικό παιχνίδι, μέσω του πελατειακού συστήματος και της σύνδεσης με τους ντόπιους πάτρωνές τους, με την άνοδο του Μεταξά στην εξουσία η διαδικασία ενσωμάτωσης στην ελληνική κοινωνία τερματίστηκε βίαια και απότομα με σημαντικές συνέπειες για τα επόμενα χρόνια. Ταυτόχρονα επικράτησαν οι εθνικιστές που, από την έλευση κιάλας των προσφύγων στην περιοχή, υποστήριζαν την ανάγκη είτε άμεσου εξελληνισμού των ολαβόφωνων είτε εκδίωξής τους από τη χώρα. Η έντονη επέμβαση του κράτους στην καθημερινότητα των τελευταίων με σκοπό τον βίαιο εξελληνισμό τους δημιούργησε σε μεγάλη μερίδα τους εχθρότητα η οποία δεν απευθυνόταν απλώς στη νέα κυβέρνηση αλλά συνολικά στο ελληνικό κράτος. Ο οικονομικός και κοινωνικός αποκλεισμός που βίωναν από το μεταξικό καθεστώς δημιούργησε τις συνθήκες για προσφυγή σε βίαιες επιλογές όταν θα παρουσιαζόταν η ευκαιρία.¹⁵

Έτσι, δεν πρέπει να προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι τον Μάρτιο του 1943, σημαντικό μέρος των ολαβόφωνων του νομού (σε ποσοστό που φαίνεται να πλησιάζει το 50%) συντάχτηκε με τους Ιταλούς, επιλογή που είχε τη βάση της στην απέχθειά τους για το ενδεχόμενο επιστροφής στο μεταξικό καθεστώς. Οι ολαβόφωνοι κοιμητζήδες στράφηκαν κυρίως εναντίον των

14. Ρ. Αλβανός, «Κοινωνικές συγκρούσεις...», ό.π., σ. 149. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη μικρή υποστήριξη των ελλήνων ολαβοφώνων στην ΕΜΕΟ την περίοδο του Μεσοπολέμου (εποχή που είχε μεγάλη δράση και παρουσία στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία), βλ. Βλάσης Βλασίδης, «Η Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση και η δράση της στην ελληνική Μακεδονία στον Μεσοπόλεμο (1919-1928)», ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, 1996.

15. Ρ. Carabott, «The Slavo-Macedonian minority of Inter-war Greece», στο Ρ. Mackridge - Ε. Yannakakis (επιμ.), *Ourselves and Others, the development of a Greek Macedonian cultural identity since 1912*, Berg, Oxford 1997, και Ρ. Αλβανός, «Κοινωνικές συγκρούσεις...», ό.π., σ. 184.

παραδοσιακών αντιπάλων τους, των προσφύγων. Η δράση τους ήταν ένα κρίσιμο σκαλοπάτι στην κλίμακα της βίας που θα ακολουθούσε. Ο αγώνας των χωρικών (είτε προσφύγων είτε ολαβόφωνων) που κατά τον Μεσοπόλεμο ήταν αγώνας για τη βελτίωση του επιπέδου ζωής και για ευημερία αντικαταστάθηκε από τον αγώνα για επιβίωση. Η κατάσταση θύμιζε περισσότερο την εκτεταμένη ανασφάλεια των αρχών του αιώνα, κάτι που δεν θα μπορούσε παρά να οδηγήσει σε λογικές βίας και αποκλεισμού του «άλλου». Κατά την Κατοχή, το σύνολο των ολαβόφωνων βρέθηκε να είναι αντικείμενο διεκδίκησης τόσο από τις δυνάμεις κατοχής, όσο και από τον ανερχόμενο πολιτικό παράγοντα που μέχρι τότε δεν είχε καταφέρει να τους προσελκύσει, το ΚΚΕ. Το τελευταίο, διαμέσου του ΕΑΜ και της ίδρυσης του ΣΝΟΦ προσπάθησε (και σε μεγάλο βαθμό κατάφερε) να απαγκιστρώσει τους ολαβόφωνους που είχαν συνταχθεί με τους Γερμανούς και ταυτόχρονα να τους «διαφυλάξει» από την προπαγάνδα του «μακεδονικού» αποσχιστικού εθνικού λόγου που τους απνήθηναν οι γιουγκοσλάβοι μακεδόνες κομμουνιστές.¹⁶

Η μεταστροφή των πολιτικών ταυτοτήτων προσφύγων και ολαβόφωνων μετά τη συμφωνία της Βάρκιζας είχε τις ρίζες της στη ρήξη μεταξύ των δύο ομάδων, ρήξη που κατά την Κατοχή μετατράπηκε σε ανυπέρβλητο χάσμα. Η προσπάθεια του ΚΚΕ να πετύχει τη συμφιλίωση Ελλήνων και Σλαβομακεδόνων (όπως θεωρούσε ότι ήταν όλοι οι ολαβόφωνοι) αντιμετωπίστηκε από τους πρόσφυγες ως κοροϊδία και ενίσχυσε την εκτεταμένη διαρροή φημών για την «προδοτική πολιτική» του ΚΚΕ και την πρόθεσή του να παραχωρήσει εδάφη της Μακεδονίας στη Γιουγκοσλαβία. Η μεταστροφή των προσφύγων διαφάνηκε ξεκάθαρα στις εκλογές του Μαρτίου του 1946, οπότε η πλειοψηφία τους συντάχθηκε με τη Δεξιά και ταυτίστηκε με αυτό που μισούσε κατά τον Μεσοπόλεμο, τον βασιλικό θεσμό.¹⁷

Στα πλαίσια του καθεστώτος μετά τη Βάρκιζα, η λογική των εθνικιστών για δίωξη των ολαβόφωνων από τη χώρα ισχυροποιήθηκε. Το γεγονός ότι μερίδα τους είχε συνεργαστεί με τις δυνάμεις Κατοχής και είχε εργασθεί είτε για την αυτονόμηση είτε για την απόσχιση της ελληνικής Μακεδονίας φάνηκε ως νόμιμη δικαιολογία για να επιτευχθεί ο διακηρυγμένος από την εποχή της έλευσης των προσφύγων στόχος για «εθνικά καθαρό» κράτος διαμέσου της δίωξης των ολαβόφωνων από τη χώρα. Το αίτημα των σκληρών εθνικισ-

16. R. Van Boeschoten, «Russian Dolls: the civil war in the slavophone area», ανακοίνωση στο συνέδριο: «Domestic and international aspects of the Greek civil war», Λονδίνο 18-20 Απριλίου 1999, και Ρ. Αλβανός, «Κοινωνικές συγκρούσεις...», ό.π., σ. 220-264.

17. Ρ. Αλβανός, ό.π., σ. 304-324.

στών γενικεύτηκε και έγινε αίτημα όλων αυτών που είχαν πράγματι υποφέρει από μερίδα των ολαβόφωνων κατά την Κατοχή. Οι ολαβόφωνοι βρέθηκαν στη δίνη ενός πλέγματος διώξεων που στρέφονταν μαζικά εναντίον τους ανεξάρτητα από τη στάση τους κατά την Κατοχή. Στις διώξεις συμπεριλαμβάνονταν επιδρομές παρακρατικών ομάδων, συνήθως προσφύγων, στα χωριά τους στο πλαίσιο αντεκδίκησης για όσα εκείνοι είχαν τραβήξει από τους κομιτατζήδες ή από τις δυνάμεις κατοχής γενικότερα και ως αποτέλεσμα είχαν τη φυγή πολλών από αυτούς στη Γιουγκοσλαβία.¹⁸

Ο πολλαπλός αποκλεισμός που αντιμετώπισαν οι ολαβόφωνοι χωρικοί στάθηκε αποφασιστικός παράγοντας στο να προσανατολιστούν, στην πλειοψηφία τους, στο πλευρό του ΚΚΕ. Η εντυπωσιακή αποχή τους στις εκλογές του 1946, η οποία στον νομό Καστοριάς κυμάνθηκε μεταξύ 70-80%, δείχνει με τον εναργέστερο τρόπο την αντίθεσή τους στο μετά τη Βάρκιζα καθεστώς.¹⁹ Η ενεργός συμμετοχή τους στο πλευρό του ΚΚΕ κατά τον Εμφύλιο ήταν περισσότερο αποτέλεσμα του οικονομικού και κοινωνικού αποκλεισμού που αντιμετώπισαν παρά της πολιτικής σεβασμού και αναγνώρισης της κουλτούρας τους και της «ολαβομακεδονικής» τους ταυτότητας από το Κομμουνιστικό Κόμμα. Σε μια διαπλοκή της τοπικής με τη γενικότερη ελληνική ιστορία, οι ολαβόφωνοι έπαιξαν κρίσιμο ρόλο στον Εμφύλιο Πόλεμο καθώς απάρτιζαν μεγάλο μέρος του ΔΣΕ.²⁰

Σε επίπεδο αριθμητικών συσχετισμών μπορούμε σχηματικά να πούμε ότι μετά τον ερχομό των προσφύγων, το 1925, περίπου ο μισός πληθυσμός του νομού αποτελούνταν από ολαβόφωνους, οι οποίοι ζούσαν κυρίως σε οικισμούς βόρεια, ανατολικά και δυτικά της πόλης της Καστοριάς. Το 30% περίπου των κατοίκων του νομού ήταν ελληνόφωνοι ντόπιοι, η πλειοψηφία των οποίων ζούσε στην πόλη της Καστοριάς καθώς και σε οικισμούς στα νότια της και, τέλος, το υπόλοιπο 20% αποτελούνταν από πρόσφυγες οι οποίοι εγκαταστάθηκαν σε χωριά από τα οποία είχαν βίαια μετακινηθεί οι μουσουλμάνοι το 1925. Τα δραματικά γεγονότα της δεκαετίας του 1940 οδήγησαν σε μια θεαματική ανατροπή των δημογραφικών δεδομένων όπως φαίνεται από

18. Τ. Κωστόπουλος, *Η απαγορευμένη γλώσσα, Κρατική καταστολή των ολαβικών διαλέκτων στην ελληνική Μακεδονία*, Μαύρη Λίστα, Αθήνα 2000, σ. 200-201.

19. Ρ. Αλβανός, «Κοινωνικές συγκρούσεις...», ό.π., σ. 359. Γενικότερα για την εκλογική συμπεριφορά των ολαβόφωνων στις εκλογές του 1946, βλ. και Ι. Μιχαλίδης, «Οι Σλαβόφωνοι στις εκλογές του 1946», στο Γρ. Ψαλίδας (επιμ.), *Οι εκλογές του 1946: σταθμός στην πολιτική ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας*, Πατάκης, Αθήνα 2008.

20. Ρ. Αλβανός, «Κοινωνικές συγκρούσεις...», ό.π., σ. 350-452.

τον παρακάτω πίνακα ο οποίος δείχνει τη σημαντική μεταβολή της πληθυσμιακής σύνθεσης στον νομό κατά την περίοδο της ειρήνης και κατά την ταραγμένη περίοδο της δεκαετίας του 1940.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Πληθυσμός χωριών της περιφέρειας Καστοριάς ανά εθνοτική ομάδα*

Έτη	1928	1940	Μεταβολή	Μεταβολή %
Μικτά	22.914	26.585	3.671	16,02%
Σλαβόφωνα	15.634	18.871	3.237	20,70%
Ελληνόφωνα	20.669	22.111	1.442	6,98%
Προσφυγικά	2.933	4.588	1.655	56,43%
Σύνολο	62.150	72.155	10.005	16,10%
Έτη	1940	1951	Μεταβολή	Μεταβολή %
Μικτά	26.585	23.278	-3.307	-12,44%
Σλαβόφωνα	18.871	9.889	-8.982	-47,60%
Ελληνόφωνα	22.111	18.318	-3.793	-17,15%
Προσφυγικά	4.588	3.722	-866	-18,88%
Σύνολο	72.155	55.207	-16.948	-23,49%

* Τα στοιχεία για τις απογραφές των χωριών προέρχονται από τη Βάση Δεδομένων του Κέντρου Έρευνας Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα. Η ομαδοποίηση των χωριών έγινε από τον γράφοντα ύστερα από αξιοποίηση της μελέτης του Ευ. Πελαγίδη (*Η αποκατάσταση των Προσφύγων στη δυτική Μακεδονία 1923-1930*, Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη 1994, όπου παρατίθενται και πίνακες με τους αριθμούς των εγκατασταθέντων προσφύγων σε κάθε χωριό και των αποχωρούντων μουσουλμάνων) και από επιτόπια έρευνα στα χωριά του νομού.

Από τον παραπάνω πίνακα προκύπτει η ευημερία των αριθμών (και, παρά τις δυσκολίες, και των ανθρώπων) κατά τον Μεσοπόλεμο και η σημαντική μείωση του πληθυσμού σε όλες τις κατηγορίες τη δεκαετία του 1940. Το πιο σημαντικό στοιχείο είναι η εντυπωσιακή μείωση που παρατηρείται στα σλαβόφωνα χωριά. Ουσιαστικά, βλέπουμε ότι ένας στους δύο σλαβόφωνους έφυγε από τον τόπο του λόγω της Κατοχής και, κυρίως, του Εμφυλίου. Αντίθετα, ιδιαίτερα μικρή ήταν η μείωση του προσφυγικού πληθυσμού ο οποίος, κατά τον Εμφύλιο, στήριξε στη συντριπτική του πλειοψηφία το κυβερνητικό στρατόπεδο. Οι Πόντιοι οι οποίοι, σύμφωνα με μια εκτίμηση,²¹ συντάχτη-

21. *Φωνή της Καστοριάς*, 23 Νοεμβρίου 1947.

καν κατά 98% με τον κυβερνητικό στρατό και συνεπώς συγκαταλέγονται στους νικητές του Εμφυλίου, αύξησαν σημαντικά το ποσοστό τους στον πληθυσμό του νομού σε τέτοιο βαθμό ώστε η τοπική εφημερίδα²² να υποστηρίξει ότι πλέον οι μισοί κάτοικοι του νομού είναι πρόσφυγες.

4. ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΓΗΣ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΕΜΦΥΛΙΟ

Στις αρχές της δεκαετίας του 1950, η περιουσία όσων έχασαν την ελληνική υπηκοότητα επειδή πολέμησαν με τους κομμουνιστές κατά τον Εμφύλιο, κατασχέθηκε. Για να χρησιμοποιήσουμε το λεξιλόγιο της τοπικής εφημερίδας *Ορεισιάς*: «Και ο αρνηθείς την Πατρίδα ηρνήθη και το χωράφι του. Άλλωστε αυτοί έχασαν την ελληνικήν υπηκοότητα και κατ' ακολουθίαν τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα των επί ακινήτων κειμένων εις την προδοθείσαν υπ' αυτών Ελλάδα».²³

Αυτές οι περιουσίες (όπως η οθωμανική γη τη δεκαετία του 1920) αποτέλεσαν το νέο διακύβευμα για τις εθνοτικές ομάδες της περιοχής. Πολύ σημαντική πηγή προκειμένου να κατανοήσουμε την οπτική των Ποντίων αποτελεί η εφημερίδα *Φωνή της Καστοριάς* η οποία, από το 1946 που άρχισε την έκδοσή της, ζητούσε την εκδίωξη του σλαβόφωνου πληθυσμού από τη Μακεδονία και με συνεχή δημοσιεύματα εξέφραζε το αίτημα για την απόδοση των περιουσιών των φυγάδων σλαβόφωνων στους πρόσφυγες. Είναι ενδεικτικό το δημοσίευμα της εφημερίδας, τον Ιούνιο του 1951, σχετικά με το τουρκόφωνο ποντιακό χωριό Άγιος Αντώνιος και τις διεκδικήσεις εκ μέρους των κατοίκων του κτημάτων από το γειτονικό σλαβόφωνο χωριό Χαλάρα. Ο αρθρογράφος επισημαίνει ότι από τους 1.000 κατοίκους που είχε προπολεμικά η Χαλάρα, έφυγαν πάνω από 400 στους «σλαυικούς παραδείσους». Κατά συνέπεια μπορεί

«κάλλιστα να χωρέση η Χαλάρα όλο τον Άγιο Αντώνιο και να τον χορτάση ψωμί με την ευρύτατη και εύφορη γη της. Άλλωστε με αυτή την ελπίδα είχαν εγκατασταθή εκεί οι ατυχείς Απαντωνίται. Μα το κράτος με τα στραβά μάτια και τα κουφά του αυτιά, ως τώρα σε κανέναν Απαντωνίτη δεν έδωσε κτήματα από την Χαλάρα. Και κρατά τους Απαντωνίτες μετέωρους, σ' αγωνία και αγανάκτηση, διότι τα χτήματα των κομιτατζήδων, των

22. *Φωνή της Καστοριάς*, 9 Νοεμβρίου 1952.

23. *Ορεισιάς*, 11 Μαΐου 1952.

δοσιλόγων και των φυγάδων από τη Χαλάρα, τα δίνει στους εναπομείναντες εκεί συγγενείς και πεμπτεξάδελφους των, που έχουν άλλωστε και μπόλικα δικά των και καταδικάζει στο άγνωστον και την απελπισιά τους Πρόσφυγες που κατεστράφησαν για την Ελλάδα». ²⁴

Η ανάγκη «επανεποικισμού» συνδέθηκε στα μετεμφυλιακά χρόνια με την πρόσφατη εμπειρία του «εποικισμού» που σημειώθηκε στη δεκαετία του 1920. Όμως τότε οι ολαβόφωνοι πέτυχαν, όπως αναφέρθηκε, να κρατήσουν μεγάλο μέρος της οθωμανικής περιουσίας και οι πρόσφυγες περιορίστηκαν σε οριακά βιώσιμους κλήρους (με μέσο όρο, για κάθε οικογένεια, τα 35 στρέμματα) και πάλευαν για την επιβίωση. Οι νέες συνθήκες (σύμφωνα με την οπτική των προσφύγων) θεωρήθηκαν ιδανικές για την αποκατάσταση των αδικιών του Μεσοπολέμου. Όπως έγραφε αρθρογράφος της *Φωνής της Καστοριάς*, τους «μάρτυρες του έθνους», τους Πόντιους, το κράτος τους εγκατέστησε σε ορεινά και άγονα εδάφη όπου «δεν γνώριαν όση δικαιούνταν στοργή και περιθαλψη». «Υπάρχουν στην επαρχία μας δυνατότητες», συνεχίζει, να ανταμειφθούν οι εθνικοί αγώνες των Προσφύγων (στους οποίους «τα κηρύγματα των κομμουνιστών δεν βρήκαν καμία απήχηση») με μια «δικαιότερη ανακατανομή της καλλιεργήσιμης γης» καθώς «έμεινε το στοιχείο των Ποντίων τιμημένο κι' ένδοξο για ν' αποτελή τώρα το καλύτερο αλλά κι' αγνώτερο μέρος της επαρχίας μας». ²⁵

Η πίεση των «εθνοκροφρόνων» της εποχής φαίνεται ότι έφερε αποτέλεσμα και το αίτημα τους ικανοποιήθηκε τον Αύγουστο του 1953, με τη ψήφιση του νομοθετικού διατάγματος 2536 «περί επανεποικισμού των παραμεθωρίων περιοχών και ενισχύσεως του πληθυσμού αυτών». Όλα τα ακίνητα των οποίων οι ιδιοκτήτες είχαν «μεταναστεύσει λάθρα εις το εξωτερικόν, άνευ αδείας ή διαβατηρίου εκδιδομένου παρά των αρμοδίων Αρχών» θεωρήθηκαν βάσει αυτού του νόμου «εγκαταλελειμμένα» και «τελούντα υπό νόμιμον επίταξιν και αναγκαστικίν απαλλοτριώσιν δια δημοσίαν ωφέλειαν, έστω και αν διαχειρίζωνται ταύτα συγγενείς, αντιπρόσωποι ή μισθωταί του ιδιοκτήτου». Ύστερα από μια συνοπτική διαδικασία, οι ειδικές επιτροπές εξουσιοδοτούνταν να εγκαταστήσουν εκεί «νέους επόικους εμφορούμενους με υγιά εθνικίν συνείδησιν» (κατά την εισηγητική έκθεση που υπογράφεται από τους

24. *Φωνή της Καστοριάς*, 17/2/51. Πολλά ήταν τα παρόμοια δημοσιεύματα της *Φωνής*, βλ. ενδεικτικά τα φύλλα της 9ης Απριλίου 1950, της 1ης Απριλίου 1951, της 17ης Ιουνίου 1951 καθώς και της 2ας Ιουλίου 1950.

25. *Φωνή της Καστοριάς*, 22 Οκτωβρίου 1950.

τότε υπουργούς Σπύρο Μαρκεζίνη και Α. Αποστολίδη), δηλαδή «πολίτες “η-λεγγμένης ελληνικότητας”». ²⁶

Η μεγάλη αναδιανομή της γης ολοκληρώθηκε το 1962. Δεκάδες μεγάλα βιβλία στην Τοπογραφική Υπηρεσία της Καστοριάς αποτυπώνουν, τετραγωνικό προς τετραγωνικό, όχι τόσο την οικονομική αλλά κυρίως την πολιτική συγκυρία και τις χιλιάδες μικροϊστορίες που συνδέθηκαν με αυτήν. Εκατοστάδες ονόματα ανθρώπων που έχασαν την ελληνική ιθαγένεια λόγω εξόδου από τη χώρα κατά τον Εμφύλιο, αναφέρονται δίπλα σε (σλαβικά ως επί το πλείστον) τοπωνύμια, που αντιπροσωπεύουν κάποιο μικρό ή μεγαλύτερο χωράφι που κατασχέθηκε από το ελληνικό κράτος. Αντίστοιχα, δίπλα σχεδόν σε κάθε ποντιακό όνομα εγγράφεται κάποιο μικρό ή μεγάλο κτήμα που του αποδίδεται από τα κατασχεμένα. Βέβαια υπήρχαν και πολλοί ντόπιοι που πήραν περιουσίες. Πολλοί από αυτούς ήταν πράγματι συγγενείς των προηγούμενων ιδιοκτητών και με μια δήλωση νομιμοφροσύνης και αποκήρυξης του κομμουνισμού έπαιρναν κτήματα για να μπορέσουν να ζήσουν αυτοί και οι οικογένειές τους. Αξίζει, όμως, να σημειωθεί ότι πολλοί ντόπιοι (ακόμη και αν είχαν ταυτιστεί μετεμφυλιακά με τη Δεξιά) που είχαν το δικαίωμα να διεκδικήσουν μέρος των κατασχεθέντων περιουσιών, δεν το έκαναν γιατί το θεωρούσαν ανήθικο. ²⁷ Αυτό βέβαια δεν ίσχυε για όλους – αρκετοί πήραν κτήματα συγχωριανών τους και επιπλέον προσπαθούσαν να επιδείξουν σε κάθε ευκαιρία την ελληνικότητά τους ταυτιζόμενοι συνήθως με τον χώρο της Δεξιάς. ²⁸

Εκείνοι όμως που επωφεληθήκαν στον μεγαλύτερο βαθμό από τις πολλές περιουσίες που άλλαξαν χέρια ήταν οι Πόντιοι. Όπως ανέφερε χαρακτηριστικά η (αυτοπροσδιοριζόμενη ως δεξιά) Β.Δ.: «Όταν ήρθα στο χωριό μετά τον πόλεμο όλο μου λέγανε αυτό το πήρε Πόντιος, το άλλο το πήρε Πόντιος». ²⁹

26. ΦΕΚ 1953/Α/225, αναφέρεται στο Τ. Κωστόπουλος, *Η απαγορευμένη γλώσσα*, ό.π., σ. 220. Πρβλ. *Φωνή της Καστοριάς*, 16 Αυγούστου 1953, δημοσίευμα που επιχαιρεί για τον νέο νόμο, καθώς ουσιαστικά αυτός ικανοποιεί το χρόνιο αίτημα της εφημερίδας.

27. Όπως είπε χαρακτηριστικά ένας ηλικιωμένος ντόπιος, που είχε δικαίωμα να διεκδικήσει χωράφια από τα λεγόμενα «δεσμευμένα», δεν το έκανε γιατί «δεν θα μπορούσε μετά να αντικρίσει τα παιδιά» του πρώην ιδιοκτήτη τους που ήταν ακόμη στο χωριό [Β.Π. 20/3/1999]. Αντίστοιχα ο Η.Κ., τόνισε ότι χρειαζόταν κάποια χωράφια γιατί ήταν ακτίμονας και πολύ φτωχός, αλλά μου είπε με έντονο ύφος «τέτοια χωράφια δεν τα θέλω» [Η.Κ. 23/6/99]. Είναι αξιοσημείωτο ότι ήταν αρκετές οι περιπτώσεις όπου οι εθνοτικοί δεσμοί βρέθηκαν να είναι πάνω από τα προσωπικά οικονομικά συμφέροντα.

28. Ρ. Αλβανός, «Κοινωνικές συγκρούσεις...», ό.π., σ. 471-477.

29. Β.Δ. 21/6/99. Τόνισε όμως ότι υπήρχαν και «δικοί μας» (ντόπιοι δηλαδή) που πήρανε αλλά το καταδίκασε: «Να είσαι τώρα εσύ στο χωριό, να έχει φύγει ο πατέρας σου [ως πολιτικός πρόσφυγας] και να σου παίρνει το χωράφι και το σπίτι άλλος; Δεν είναι σωστό».

Η οικονομική θέση των Ποντίων φαίνεται ότι βελτιώθηκε σημαντικά σε σχέση με την προπολεμική περίοδο καθώς σύμφωνα με τον ντόπιο Σ.Μ. (12/11/01): «*Πιο φτωχοί ήταν από εμάς. Τώρα έγιναν πλούσιοι αυτοί ρε. Με την Κατοχή έγιναν πλούσιοι αυτοί. Με την Κατοχή πήραν χωράφια. Το κομιτάτο τους έκανε ανθρώπους αυτούς. Πήραν χωράφια, πήραν οικοπέδα, πήραν...*». Η παραπάνω φράση συνοψίζει το αίσθημα πολλών ντόπιων ότι εκείνοι ήταν που έκαναν τις λάθος επιλογές, αντίθετα από τους Πόντιους που βρέθηκαν τελικά με τους νικητές και ανταμείφθηκαν ανάλογα. Ειδικά η φράση «*το κομιτάτο τους έκανε ανθρώπους αυτούς*», προερχόμενη από έναν πρώην κομιτατζή ο οποίος φυλακίστηκε κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου, δείχνει την καθοριστική σημασία των επιλογών των ντόπιων κατά την Κατοχή.³⁰

5. ΟΙ ΕΚΛΟΓΙΚΕΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΕΣ

Προκειμένου να διερευνηθεί η πολιτική συμπεριφορά των δύο εθνοτικών ομάδων του νομού επιλέχτηκε να μελετηθούν τα εκλογικά αποτελέσματα των εκλογικών περιόδων μετά το 1956, κυρίως γιατί τότε αυξάνονται θεαματικά (λόγω της απόδοσης δικαιώματος ψήφου στις γυναίκες) τα εκλογικά κέντρα στον νομό άρα μειώνονται τα μικτά εκλογικά τμήματα και αυξάνεται το δείγμα των αμιγώς ντόπιων ή ποντιακών χωριών από τα οποία μπορούμε να έχουμε μια πληρέστερη εικόνα των επιλογών των δύο ομάδων. Επιπλέον, στα μέσα της δεκαετίας του 1950, αρχίζει να σταθεροποιείται το πολιτικό τοπίο αποδίδοντας τρεις βασικές επιλογές στους εκλογείς μεταξύ Δεξιάς, Κέντρου και Αριστεράς.

Από τον παρακάτω πίνακα που συνοψίζει τις εκλογικές επιλογές των δύο ομάδων προκύπτουν σαφείς διαφορές στις προτιμήσεις τους. Οι ολαβόφωνοι εμφανίζονται διχασμένοι με μια ελαφρά πλειοψηφία στήριξης στην ΕΡΕ, από την οποία όμως απομακρύνονται στις εκλογικές αναμετρήσεις του 1963 και του 1964 (μόλις 37% των εγκύρων το 1964). Αντίθετα οι Πόντιοι διαφοροποιούνται κατά το ότι ψηφίζουν με συνέπεια και κατά μεγάλη πλειοψηφία τη δεξιά παράταξη με ποσοστά μεταξύ 75% και 85%. Αξίζει να αναφερθεί το ιδιαίτερα εντυπωσιακό ποσοστό ψήφων που πήρε στα προσφυγικά χωριά η ΕΡΕ στις εκλογές του 1956 όταν έφτασε στο 88%. Ειδικά στο προσφυγικό χωριό Μελάνθιο πήρε 99% (336 ψήφους έναντι 5 της Δημοκρατικής Ένωσης).

30. Ρ. Αλβανός, «Κοινωνικές συγκρούσεις...», ό.π., σ. 477-478.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Εκλογικά αποτελέσματα στο νομό Καστοριάς ανά παράταξη και εθνοτική ομάδα*

	1956 έγκυρα	1956	1958	1961	1963	1964
ΕΡΕ						
Ντόπια χωριά	3.931	51,90%	51,99%	59,82%	42,60%	37,19%
Ποντιακά χωριά	1.638	87,85%	75,83%	83,75%	74,86%	73,42%
Σύνολο νομού	18.764	68,70%	62,91%	68,77%	55,46%	54,13%
Σύνολο Ελλάδας		47,38%	41,16%	50,81%	39,37%	35,26%
ΚΕΝΤΡΟ						
Ντόπια χωριά	3.931	47,55%	33,64%	36,85%	52,27%	62,81%
Ποντιακά χωριά	1.638	12,09%	17,89%	15,94%	22,82%	26,58%
Σύνολο νομού	18.764	30,98%	25,03%	28,10%	38,56%	45,87%
Σύνολο Ελλάδας		48,15%	31,29%	33,65%	42,40%	52,72%

* Τα εκλογικά αποτελέσματα που χρησιμοποιούνται σε αυτό το άρθρο βασίζονται στα επίσημα εκλογικά αποτελέσματα που εκδόθηκαν από το υπουργείο Εσωτερικών. Για τα ονόματα των χωριών που συμπεριλήφθηκαν στα ντόπια και ποντιακά χωριά, βλ. πίνακες 3 και 4.

Σύμφωνα με την έρευνα του Νίκου Μαραντζίδου, παρόμοια πολιτική συμπεριφορά ταύτισης με τη Δεξιά επέδειξαν οι τουρκόφωνοι Πόντιοι της Μακεδονίας καθ' όλη τη μεταπολεμική περίοδο. Οι εκλογές, όπως επισημαίνει, λειτουργούσαν ως «μνημόσυνο» και η μνήμη των νεκρών που τους προξένησαν οι κομμουνιστές έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην εκλογική συμπεριφορά τους. Η στράτευση των Ποντίων «αποτέλεσε για τους τουρκόφωνους Πόντιους έναν τρόπο εκδίκησης και ανάμνησης των θυμάτων που θρήνησαν στον Εμφύλιο Πόλεμο και όχι μέσο διαπραγμάτευσης υλικών πλεονεκτημάτων». ³¹ Όμως ο Μαραντζίδου δεν μελέτησε την κοινωνικοοικονομική διάσταση των επιλογών των τουρκόφωνων κατά τη δεκαετία του 1940· έδωσε το μεγαλύτερο βάρος στην εξέταση της τραυματικής παραγωγής και αναπαραγωγής της μνήμης των γεγονότων της δεκαετίας εκείνης, αφήνοντας μας να αμφιβάλλουμε για το αν από μόνη της αυτή ήταν η καθοριστική ανεξάρτητη μεταβλητή που διαμόρφωνε τις πολιτικές επιλογές των Ποντίων. ³²

Αυτό δεν σημαίνει βέβαια ότι η μνήμη είχε μικρή σημασία. Ειδικά στην περιοχή της Καστοριάς, όπου συνυπήρχαν οι πρόσφυγες με τους ολαβόφω-

31. Ν. Μαραντζίδου, *Γιασασίν Μιλλέτ*, ό.π., σ. 224.

32. Περισσότερα για τα προτερήματα και τα μειονεκτήματα της μελέτης του Μαραντζίδου, βλ. τη σχετική βιβλιοκριτική του γράφοντος: Ρ. Αλβανός, *Πολίτης*, τχ. 96, 2002, σ. 39-43.

vous, η μνήμη της έντονης ανασφάλειας που ένιωσαν οι πρόσφυγες (πρώτον, κατά την περίοδο της Κατοχής όταν μερίδα των ολαβόφωνων συνεργάστηκε με τις κατοχικές δυνάμεις, τους κακομεταχειρίστηκε, τους λεπλάτισε και τους απείλησε ότι μετά το τέλος του πολέμου και τη νίκη της Γερμανίας θα «τους στείλουν πίσω στην Τουρκία» και, δεύτερον, στις αρχές του Εμφυλίου όταν η πιθανότητα επικράτησης των κομμουνιστών συνδεόταν –σύμφωνα με ευρύτατα διαδεδομένες φήμες– με την αλλαγή των συνόρων στην περιοχή και το συνεπακόλουθο ενδεχόμενο μιας νέας προσφυγιάς για αυτούς) είναι βέβαιο ότι τους επηρέασε προς την επιλογή του δεξιότερου άκρου του αντικομμουνιστικού στρατοπέδου. Αντιστοίχως, έπαιξε ρόλο και η μνήμη των θυμάτων που είχαν αυτοί από τους κομμουνιστές, κυρίως κατά την περίοδο του Εμφυλίου.³³

Όμως η εμπλοκή των προσφύγων στις πολιτικές αντιπαράθεσεις του Μεσοπολέμου και στις βίαιες συγκρούσεις της δεκαετίας του 1940 συνδεόταν άμεσα –όπως έχει ήδη αναδειχθεί– με τις διεκδικήσεις συγκεκριμένων υλικών πόρων και ο πολιτικός τους προσανατολισμός μετεμφυλιακά σχετιζόταν με συγκεκριμένες ορθολογικές επιλογές που είχαν επίσης υλική βάση. Η διεκδίκηση των κτημάτων των ντόπιων που έφυγαν στις ανατολικές χώρες, γη που οι Πόντιοι θεωρούσαν ότι δικαιούνταν ήδη από τη στιγμή της εγκατάστασής τους στην Ελλάδα, αποτέλεσε το βασικό διακύβευμα γύρω από το οποίο οργανώνονταν πολιτικά ως εθνοτική ομάδα. Πέρα από τα συνεχή δημοσιεύματα –για τα οποία έγινε λόγος παραπάνω– στην τοπική εφημερίδα *Φωνή της Καστοριάς* που καλούσαν για απόδοση της γης των πρώην ανταρτών στους πρόσφυγες, είναι χαρακτηριστική η σύγκληση «προσφυγικού συνεδρίου» στη Μεσοποταμία Καστοριάς τον Ιανουάριο του 1956, παραμονές εκλογών, με στόχο τη διεκδίκηση πόρων από το κράτος γιατί, αν και είχαν προσφέρει πολλά στο έθνος, «δεν έχουν δοθεί αντιπαροχές». Στο ψήφισμα που εκδόθηκε μετά το πέρας των εργασιών του συνεδρίου, πέρα από την απαίτηση «αντιπαροχών» ανάλογων προς τις θυσίες που είχαν κάνει για το έθνος, εκφράστηκε και το αίτημα για εκλογή πρόσφυγα βουλευτή στον νομό Καστοριάς.³⁴

33. Για παράδειγμα, η Κ.Ζ. από την Οινόη (18/1/1998), τόνισε ότι δεν θα μπορούσε να ψηφίσει ποτέ αριστερό κόμμα αφού ο αδελφός της σκοτώθηκε ως χωροφύλακας στην Κοτύλη από τους κομμουνιστές το 1946. Αντίστοιχα, ο Ν. Ζορπίδης, ο οποίος έχασε τη μητέρα του στη μάχη της Διποταμίας, γράφει χαρακτηριστικά: «Οι νεκροί δεν γυρίζουν πίσω»· βλ. Ν. Ζορπίδης, *Απομνημονεύματα*, αδημοσίευτο χειρόγραφο που παραχώρησε ο συγγραφέας του στον γράφοντα.

34. *Φωνή της Καστοριάς*, 8/1/56, 15/1/56 και 22/1/56.

Η μνήμη της ανασφάλειας ως προς τη συνέχιση της παρουσίας τους στον τόπο τους και τη γη τους αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα που επηρέασε την πολιτική συμπεριφορά όχι μόνο των Ποντίων αλλά και των ντόπιων. Την έντονη αυτή ανασφάλεια την ένιωσαν πρώτα στις αρχές και στα μέσα της δεκαετίας του 1920, όταν ήρθαν οι πρόσφυγες και εξετάστηκε το ενδεχόμενο απέλασής τους στη Βουλγαρία και (ακόμη πιο έντονα) μετά την απελευθέρωση, όταν το ελληνικό κράτος συζήτησε σοβαρά το ενδεχόμενο μετεγκατάστασής τους στη Γιουγκοσλαβία ή σε άλλες περιοχές της Ελλάδας. Όμως και εδώ η μνήμη συνδεόταν με συγκεκριμένες οικονομικές παραμέτρους και συγκεκριμένα με την απειλή αποστέρησης τους από το βασικό τους πόρο επιβίωσης (δηλαδή, τη γη).

Εύκολα γίνεται αντιληπτή η αίσθηση της απειλής που ένιωθαν οι ντόπιοι οι οποίοι απέμειναν στα χωριά τους μετά τον Εμφύλιο. Πολλοί από αυτούς καλλιεργούσαν χωράφια από τα λεγόμενα «κατεσχεμένα», τη γη εκείνων που είχαν φύγει μαζί με τον ΔΣΕ στην Ανατολική Ευρώπη και οι οποίοι, στις περισσότερες περιπτώσεις, ήταν συγγενείς τους. Από τη στιγμή που, όπως αναφέρθηκε, ένας στους δύο σλαβόφωνους έφυγε λόγω του Εμφυλίου από το χωριό του κατά τη δεκαετία του 1940, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η μεγάλη πλειοψηφία των ντόπιων εκμεταλλευόταν κτήματα για τα οποία δεν είχε νόμιμους τίτλους. Συνεπώς δεν είναι παράξενο που οι ντόπιοι έδωσαν ελάχιστες ψήφους στην ΕΔΑ (βλ. Πίνακα 4) επιλέγοντας να ταυτιστούν με την ιδεολογία της «εθνικοφροσύνης». Όπως δείχνει η μελέτη του Βασίλη Γούναρη, οι άνθρωποι μετά τον Εμφύλιο κατάφεραν με επιτυχία να χρησιμοποιήσουν την ταυτότητα του εθνικόφρονου (η οποία είχε σημαντικότερη ανταλλακτική αξία) απέναντι σε ένα κράτος που ήταν διατεθειμένο να την εξαργυρώσει με συγκεκριμένους υλικούς τρόπους.³⁵ Για να είναι σίγουροι ότι θα αποδιώξουν από πάνω τους το προδοτικό στίγμα του «σλαβοκομμουνιστή», οι περισσότεροι από αυτούς επέλεξαν να στηρίξουν την ΕΡΕ. Εξάλλου, πέρα από τη γη, υπήρχε ένα πλέγμα αιτημάτων των ανθρώπων της εποχής που συνδεόταν άμεσα με το πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων, από τις διευκολύνσεις στη μετανάστευση και την άδεια ασκήσεως κάποιου επαγγέλματος μέχρι την ανάληψη εργασιών από το δημόσιο ή τη θητεία των νέων του χωριού.

Η εντυπωσιακά μικρή στήριξη των ντόπιων και των Ποντίων στην Αριστερά φαίνεται από τους ακόλουθους πίνακες που δείχνουν την εκλογική

35. Β. Γούναρης, *Εγνωσμένων κοινωνικών φρονημάτων. Κοινωνικές και άλλες όψεις του αντικομμουνισμού στη Μακεδονία του εμφυλίου πολέμου*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 2002.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Εκλογικά αποτελέσματα της ΕΔΑ στα ποντιακά χωριά - εκλογές 1958

Εκλογικά τμήματα	Έγκυρα	ΕΔΑ	ΕΔΑ %
Αγίου Αντωνίου	119	0	0,00%
Διποταμίας	404	3	0,74%
Κομνηνάδων	186	0	0,00%
Κορομπλέας	241	1	0,41%
Μελανθίου Α΄	415	0	0,00%
Οινόης	510	0	0,00%
Χιονάτου	148	0	0,00%
Σύνολο προσφυγικών χωριών	2.023	4	0,20%
Σύνολο Καστοριάς	21.870	871	3,98%

δύναμη της ΕΔΑ στα ντόπια και στα ποντιακά χωριά, στις εκλογές του 1958, χρονιά κατά την οποία πέτυχε ιδιαίτερα υψηλά ποσοστά σε όλη την Ελλάδα κατακτώντας τη θέση της αξιωματικής αντιπολίτευσης.

Όπως φαίνεται από τον παρακάτω πίνακα 4, η ΕΔΑ παίρνει κάτι παραπάνω από 2% στα ντόπια χωριά. Στην πραγματικότητα υπήρχε πολύ μεγάλος φόβος ανάμεσα στους κατοίκους μην συνδεθεί το χωριό τους με την Αριστερά καθώς, λόγω των γεγονότων της δεκαετίας του 1940, τέτοια εκλογική επιλογή συνδεόταν με τη βούληση ανατροπής όχι μόνο του πολιτικού καθεστώτος (όπως συνέβαινε και στην υπόλοιπη χώρα) αλλά και με την αμφισβήτηση των συνόρων του ελληνικού κράτους. Ο τοπικός Τύπος έκανε συχνά αυτή τη σύνδεση και αξίζει να αναφερθεί ότι σε όλη τη δεκαετία του 1950 αλλά και σε εκείνη του 1960 ήταν συχνές οι δημοσιεύσεις δηλώσεων χωρικών από ντόπια χωριά που αποκέρυσαν τον κομμουνισμό και τόνιζαν τον ελληνικό πατριωτισμό τους. Χαρακτηριστικό επίσης είναι προεκλογικό δημοσίευμα της εφημερίδας *Νέα Καστοριά* στις 3/11/63 με τίτλο «Το καθήκον παντός πατριώτου» στο οποίο ο κομμουνισμός ταυτίζεται με τον «ολαβικό κίνδυνο» για την ακεραιότητα της χώρας. Αφού καταγγέλλεται ότι γέμισε η πόλη με προκηρύξεις της ΕΔΑ, η εφημερίδα καλεί τους κατοίκους του νομού να ψηφίσουν όποιον θέλουν αλλά «προς Θεού, μακριά από την εθνικώς ύποπτην αγέλην της ΕΔΑ».

Συνεπώς η ψήφος στα δύο «εθνικόφρονα» κόμματα ήταν ταυτόχρονα μια δήλωση νομιμοφροσύνης απέναντι στο ελληνικό κράτος, μια αναγκαία υπενθύμιση ότι οι εναπομείναντες ολαβόφωνοι δεν θα στρέφονταν εναντίον της

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Εκλογικά αποτελέσματα της ΕΔΑ στα ντόπια χωριά - εκλογές 1958

Εκλογικά τμήματα	Έγκυρα	ΕΔΑ	ΕΔΑ %
Αγίου Νικολάου	53	0	0,00%
Άνω Λεύκης	277	7	2,53%
Ασπροκκλησιάς	220	1	0,45%
Βυσινιάς	114	0	0,00%
Γάβρου	60	0	0,00%
Καστανοφύτου	137	0	0,00%
Κρανιώνος	147	0	0,00%
Λακκωμάτων	384	8	2,08%
Μακροχωρίου	246	1	0,41%
Μαυρόκαμπου	91	1	1,10%
Μέλα	151	0	0,00%
Μελανθίου Β' (Πετροπουλακίου)	44	2	4,55%
Μελισσοτόπου	209	12	5,74%
Μεταμορφώσεως	216	20	9,26%
Νεστορίου Α'	348	8	2,30%
Νεστορίου Β'	489	5	1,02%
Οξιιάς	82	0	0,00%
Πολυκέρασου	97	2	2,06%
Πτελέας (Φτελιάς)	191	7	3,66%
Σιδηροχωρίου	125	2	1,60%
Σππλαιών (Ζευγοστασίου)	107	9	8,41%
Τοιγίου	364	4	1,10%
Χαλάρων	153	1	0,65%
Σύνολο αλαβόφωνων χωριών	4.305	90	2,09%
Σύνολο Καστοριάς	21.870	871	3,98%
Σύνολο επικράτειας			24,42%

εδαφικής ακεραιότητας της χώρας. Ο μικρός αριθμός ψηφοφόρων στα εκλογικά τμήματα καθιστούσε πιο ελέγξιμο το εκλογικό αποτέλεσμα και την ψήφο καθενός. Κυκλοφορούσαν μάλιστα ευρύτατα φήμες σε χωριά που έδιναν μία ή δύο ψήφους στην ΕΔΑ ότι δεν επρόκειτο για ψήφους πραγματικών οπαδών της αλλά προέρχονταν από τους «χαφιέδες» που ήθελαν να στιγματιστεί το χωριό για να δικαιώνεται έτσι ο ρόλος τους (και, πιθανώς, ο μισθός τους) στην αναζήτηση «προδοτών».

Η διαδεδομένη αίσθηση για την ύπαρξη εντεταλμένων «χαφιέδων» σχετίζεται και με μαρτυρίες, όπως αυτή του Χ.Ν., κάτοικου Καστοριάς, γεννημέ-

νου στο μικτό χωριό Λιθιά, ο οποίος θυμάται ότι πριν από τις εκλογές του 1961 ήρθαν για πρώτη φορά να βγάλουν λόγο στο χωριό οι υποψήφιοι της ΕΔΑ. Με το που αποβιβάστηκαν από το κόκκινο ταξί που τους μετέφερε, οι κάτοικοι που είχαν κατακλύσει τα καφενεία μετά την κυριακάτικη λειτουργία άρχισαν να αποχωρούν βιαστικά για τα σπίτια τους. Τότε ήταν 14 χρονών, και ο πατέρας του είχε το ένα καφενείο από τα τρία του χωριού, το οποίο μάλιστα θεωρούνταν το πιο «δημοκρατικό». Όταν οι υποψήφιοι βουλευτές της ΕΔΑ μπήκαν στο καφενείο, όλοι οι θαμώνες σηκώθηκαν κι έφυγαν. Ο δε πατέρας του, του είπε «σέρβιρέ τους εσύ» κι αποχώρησε κι εκείνος.

Άλλο ένα παρόμοιο περιστατικό που δείχνει τα όρια της δημοκρατίας στις ακριτικές περιοχές, όπως η Καστοριά, εκείνη την εποχή, το αντλούμε από την εφημερίδα *Νέα Καστοριά*. Σύμφωνα με το δημοσίευμα, την ίδια πιθανόν μέρα που οι υποψήφιοι της Αριστεράς, Κρίκης και Υφαντής, πέρασαν από τη Λιθιά, μετέβησαν κατόπιν στο μικτό γειτονικό χωριό Βασιλειάδα με σκοπό να εκφωνήσουν προεκλογική ομιλία. Εκεί όχι μόνο δεν βρήκαν ακροατήριο αλλά ξυλοφορτώθηκαν από τον πρόσφυγα Ανδρέα Παπαδόπουλο (πρώην αρχηγό ομάδας «εκδικιτών» προσφύγων επί «λευκής τρομοκρατίας»). Ο Παπαδόπουλος δικάστηκε για την πράξη του στην Καστοριά, καταδικάστηκε σε 70 μέρες φυλάκιση, πλήρωσε πρόστιμο και αφέθηκε ελεύθερος.³⁶

Δεν πρέπει επομένως να εκπλήσσουν τα εντυπωσιακά μικρά ποσοστά που έπαιρνε η Αριστερά στις εκλογές στον νομό. Η απόρριψη της ΕΔΑ από το εκλογικό σώμα του νομού Καστοριάς ήταν διαρκής, όπως φαίνεται από τον παρακάτω πίνακα, σε όλες τις εκλογικές αναμετρήσεις που υπήρχε υποψήφιος της.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Εκλογικά αποτελέσματα της ΕΔΑ στα ντόπια και στα ποντιακά χωριά

	Έγκυρα	1958	1961	1963
Ντόπια χωριά	3.931	2,09%	3,33%	2,75%
Ποντιακά χωριά	1.638	0,20%	0,32%	0,38%
Σύνολο Καστοριάς	18.764	3,98%	3,13%	3,00%
Σύνολο Επικράτειας		24,42%	14,62%	14,34%

36. *Νέα Καστοριά*, 22 Οκτωβρίου 1961.

6. ΟΙ ΜΕΤΕΜΦΥΛΙΑΚΟΙ ΠΟΛΙΤΕΥΤΕΣ

Παρά το καθεστώς φόβου που υπήρχε στην περιοχή της Καστοριάς η σταδιακή αποκατάσταση έστω και αυτής της «καχεκτικής» δημοκρατίας μετά τον Εμφύλιο πρόσφερε στους ντόπιους τη δυνατότητα (επανα)σύνδεσης με τις κρατικές αρχές και την ελληνική κοινωνία, την οποία είχαν απολέσει την περίοδο 1936-1949. Η αναβίωση του πελατειακού συστήματος και η παρουσία του προστάτη πολιτικού «πατέρα» έδινε την αίσθηση ότι υπήρχε και πάλι η δυνατότητα της ένταξης όχι μόνο στις πολιτικές δομές αλλά και στην ίδια την ελληνική κοινωνία από την οποία αισθάνονταν αποκλεισμένοι κατά τη δεκαετία του 1940.

Από την πλευρά τους οι πολιτευτές του νομού γνώριζαν ήδη από τον Μεσοπόλεμο ότι η ίδια η πολιτική τους επιβίωση και ανέλιξη περνούσε από την επιτυχή ενσωμάτωση των ντόπιων στην ελληνική κοινωνία. Τους γνώριζαν καλά, αφού οι περισσότεροι από αυτούς δραστηριοποιούνταν πολιτικά στην περιοχή ήδη από τις δεκαετίες του 1920 και του 1930. Εξέφραζαν και προωθούσαν και τότε όπως και μετεμφυλιακά την πολιτική της αντιμετώπισης των σλαβόφωνων ως Ελλήνων στα πλαίσια μιας στρατηγικής ένταξης τους στην ελληνική κοινωνία ισότιμα με τους άλλους Έλληνες. Οι πολιτευτές αυτοί ήταν οι καστοριανοί δικηγόροι Λεωνίδας Μπατρίνος και Παναγιώτης Γυιόκας και ο φαρμακοποιός από το Άργος Ορεστικό Αριστοτέλης Λιάκος που από το 1950 έως το 1961 εκλέγονταν με τον Ελληνικό Συναγερμό και κατόπιν με την ΕΡΕ. Το 1961 ο Μπατρίνος απέτυχε οπότε εκλέχτηκε για πρώτη φορά κεντρικός βουλευτής, ο Ζήσης Παπαλαζάρου, ενώ επανεκλέχθηκαν οι Γυιόκας και Λιάκος. Από το 1963 ο νομός Καστοριάς έγινε διεδρικός και έτσι την περίοδο 1963-1967 τον εκπροσωπούσαν στο κοινοβούλιο ο Γυιόκας και ο Παπαλαζάρου.

Όλοι τους εκτός από τον Παπαλαζάρου (ο οποίος έβαλε υποψηφιότητα για πρώτη φορά στις εκλογές του 1936 με τους Φιλελεύθερους) ήταν πολιτικά «παιδιά» του Φίλιππου Δραγούμη από το ελληνόφωνο χωριό Βογατοικό, επί χρόνια βουλευτή του νομού και υπουργού, ο οποίος πίστευε ότι οι σλαβόφωνοι θα ενταχθούν στην ελληνική κοινωνία αρκεί να υπάρχει «ένα καθεστώς ισοπολιτείας, ευνομούμενο, δίκαιο και πατρικό, ώστε να τ' αγαπήσουν και να το θεωρήσουν ιδικό των οι χωρικοί».³⁷ Σύμφωνα με τον Δραγούμη:

37. ΑΦΔ 104/168, γράμμα του Φ. Δραγούμη προς τον φίλο του Δ.Σ. Αρχιμανδρίτη, 30 Αυγούστου 1956. Για να εκτιμηθεί η επιρροή του Δραγούμη στον σλαβόφωνο πληθυσμό του νομού, βλ. χειρόγραφο γράμμα 12 πρόεδρων κοινοτήτων (όλες αμιγώς ντόπιες) προς τον

«Η μεγάλη μάζα των βουλγαροφώνων δεν είχαν την εθνική συνειδητότητα ανεπτυγμένη και μολονότι θέλουν την πουχία, την ελευθερία και την ασφάλειά των, που τους είχε προσφέρει το ελληνικό καθεστώς, παρασύρονται από τη φορά των πραγμάτων. Αξιολύπτοι άνθρωποι που είναι όμως άξιοι καλύτερης τύχης γιατί είναι, όπως οι περισσότεροι Μακεδόνες και Θράκες, λαμπροί γεωργοί, αφοσιωμένοι στη γη, εργατικότεροι, λιτότατοι, σκληραγωγημένοι και νομοταγέστατοι. Εάν τους εδιδόταν καιρός, θ' αποκότουσαν με την κατάλληλη διοίκηση κ' εκπαίδευση την εμπιστοσύνη στη δικαιοσύνη και στο κρατικό ενδιαφέρον, καθώς και τη συνείδηση της εθνικότητάς των και θα γίνονταν πρώτης τάξης στοιχείο του έθνους μας. Είμαι βέβαιος πως οι χωρικοί αυτοί καλά προστατευμένοι, ένα θα θέλουν: να μείνουν Έλληνες και να μπορέσουν ελεύθεροι, ασφαλείς και ανενόχλητοι ν' αφοσιωθούν ειρηνικά στη γη, που αγαπούν επάνω απ' όλα».³⁸

Αντίστοιχες ήταν και οι απόψεις των άλλων πολιτευτών οι οποίοι αποδοκίμαζαν συγκεκριμένες πολιτικές επιλογές του κράτους απέναντι στους ντόπιους. Ενδεικτικά μπορεί να αναφερθεί η καταδίκη από τον Αριστοτέλη Λιάκο (σε έκθεσή του γραμμένη το 1947), του κύματος διώξεων που είχε ξεσπάσει εναντίον των σλαβόφωνων μετά τη συμφωνία της Βάρκιζας, στην οποία τονίζει ότι «*η τιμωρία πρέπει να είναι μελετημένη, προσεκτική και μόνο απέναντι σε αυτούς που έκαναν εγκληματικές πράξεις*».³⁹ Παρόμοια είναι η οπτική του Λεωνίδα Μπατρίνου, ο οποίος σε άρθρο του στο *Βήμα* στις 26/9/1950, σημειώνει ότι οι λεγόμενοι «Σλαβομακεδόνες» είναι «εκολαβισθέντες Έλληνες από τη βουλγαρική εξαρχία, που πρέπει να επανέλθουν στην ελληνική οικογένεια». Σύμφωνα με τον Μπατρίνο,

«από της απελευθερώσεως και μέχρι σήμερα ακόμη οι εκπρόσωποι της Ελληνικής πολιτείας και οι εκάστοτε κυβερνήσεις της έπραξαν το παν δια να επιτύχουν το αντίθετο. Οι υπό δυσμένειαν διατελούντες του εκάστοτε

Δραγούμη με ημερομηνία 8 Απριλίου 1948 όπου αφού τον ευχαριστούν για όσα έκανε γι' αυτούς τονίζουν: «Επειδή δεν έχουμε άλλο προστάτη και άνθρωπο που αντιλαμβάνεται τις ανάγκες μας εκτός από εσάς τον ανέκαθεν προστάτη μας σας παρακαλούμε να έρθετε να σας δούμε» ΑΦΔ 88.2/211.

38. Φ. Δραγούμης, *Προσοχή στη βόρεια Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη 1949, σ. 67-68.

39. Έκθεση του Αρ. Λιάκου, «Η Β. Ελλάς και αι δράσας εν αυτή ξένοι προπαγάνδαι», ΑΦΔ 68/28. Αντίστοιχη οπτική με του Λιάκου υιοθετεί στο συγκεκριμένο ζήτημα και ο βουλευτής Φλώρινας Γιώργος Μόδης· βλ. Γ. Μόδης, *Αγώνες στη Μακεδονία*, Μπαρμουνάκης, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 176-181.

κυβερνώντος κόμματος υπάλληλοι απεστέλλοντο προς τιμωρίαν δίκην εξορίας εις τας ατυχείς αυτάς περιοχάς».

Συνεχίζοντας ο Μπατρίνος καταδικάζει την κρατική πολιτική που δεν έστειλε στην περιοχή τους καλύτερους δασκάλους και χωροφύλακες, καθώς όσοι έρχονταν «δεν έδειξαν πραγματική στοργήν».⁴⁰ Αξίζει να σημειωθεί ότι η επιχειρηματολογία των βουλευτών είχε πολλά κοινά σημεία με τον τρόπο που αντιμετώπιζε το ΚΚΕ τους ολαβόφωνους κατά την περίοδο της Κατοχής (όταν προσπαθούσε να τους προσελκύσει στις τάξεις του τονίζοντας ότι οδγηθήκαν στη συνεργασία με τους Ιταλούς λόγω των σφαλαμάτων του ελληνικού κράτους). Οι μετεμφυλιακοί πολιτευτές τόνιζαν ότι οι ντόπιοι (που κακώς τους φέρονταν ως να ήταν Βούλγαροι) είχαν τραβήξει πολλά από τα λάθη του ελληνικού κράτους και γι' αυτό πολλοί παραπλανήθηκαν και παρσούρηθηκαν τόσο από τις δυνάμεις κατοχής όσο και από το ΚΚΕ αργότερα.

Αυτή η οπτική της συγχώρεσης και του προσεταιρισμού των ολαβόφωνων ήταν εντελώς αντίθετη από την οπτική του άλλου σημαντικού παράγοντα του νομού, του πρόσφυγα και βουλευτή Καστοριάς (κατά την περίοδο του Εμφυλίου) Περικλή Ηλιάδη ο οποίος, ως εκδότης της τοπικής εφημερίδας *Φωνή της Καστοριάς*, αναφερόταν σε πολλά άρθρα του με πολύ απαξιωτικό τρόπο για τους ολαβόφωνους και καλούσε την πολιτεία να εκκαθαρίσει την περιοχή από αυτούς «διότι εδώ είνε Ελλάδα και θα ζουν Έλληνες μόνον».⁴¹ Ο Ηλιάδης μιλώντας στη Βουλή κάλεσε το ελληνικό κράτος «να απαλλαγί οριστικά» από τους ολαβόφωνους που είναι «ο κρίκος ο άτιμος που συνδέει το Κ.Κ. με τους έξω Σλάβους».⁴²

40. Στο ίδιο κλίμα βρίσκεται τόσο ο καστοριανός δικηγόρος Παναγιώτης Γυϊόκας –ο οποίος σε άρθρα του τόνιζε ότι οι ολαβόφωνοι είναι Έλληνες έτοιμοι να πολεμήσουν εναντίον κάθε «ολαβικής επιβουλής» (*Νέα Καστοριά*, 1 Ιανουαρίου 1962 και 21 Ιανουαρίου 1962)– όσο και ο υποψήφιος του Κέντρου Ζήσης Παπαλαζάρου ο οποίος σε κάθε ευκαιρία τόνιζε –σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες– την ελληνικότητα και τον πατριωτισμό των ντόπιων της περιοχής.

41. *Φωνή της Καστοριάς*, 8 Σεπτεμβρίου 1946. Οι ολαβόφωνοι αποκαλούνταν μεταξύ άλλων «κακοί ολάβοι», «κατώτερης ράτσας άνθρωποι», «βάρβαροι», «καθυστερημένοι», «αποβράσματα της ασιατικής στέπας», «απόγονοι του Κρούμου», «καρκίνωμα», «γενιά των εχιδώνων», «καθαρόαιμοι Ούννοι και Ταταρομογγόλοι»: βλ. ενδεικτικά τα φύλλα της 15ης Ιουνίου 1947, της 6ης Ιουνίου 1948 και της 22ας Αυγούστου 1948. Αλλού ο Ηλιάδης καλεί το ελληνικό κράτος είτε να τους δώσει είτε να τους στείλει στα νησιά «για να ψαρεύουν σουπιές και καλαμάρια, για να γίνουν άνθρωποι, διότι Έλληνες δεν υπήρξαν και δεν θα γίνουν ποτέ», *Φωνή της Καστοριάς*, 16 Μαρτίου 1947.

42. *Φωνή της Καστοριάς*, 1 Ιουνίου 1947 και 18 Απριλίου 1948.

Κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου φαίνεται ότι επικράτησε η άποψη Ηλιάδη για εθνική εκκαθάριση των ολαβόφωνων και η ελληνική πολιτεία αντιμετώπισε σοβαρά το ενδεχόμενο μετεγκατάστασής τους σε άλλες περιοχές της χώρας. Σύμφωνα με τον αρχιστράτηγο Παπάγο, είχε αποφασιστεί στις 11 Ιουλίου 1949 από το Συντονιστικό Κυβερνητικό Συμβούλιο η μετακίνηση «10 χιλιάδων αντεθνικώς δρασάντων Σλαυοφώνων κατοίκων» της Δυτικής και Κεντρικής Μακεδονίας στη νότια Ελλάδα και «ο εποικισμός εις τας κενηθι-σόμενας περιοχάς αναλόγου αριθμού εθνικοφρώνων κατοίκων» από άλλες περιοχές της χώρας. Η μετακίνηση δεν πραγματοποιήθηκε λόγω της «μη διαθέσεως υπό του Υπ. Οικονομικών του προϋπολογισθέντος ποσού των 30 δις δραχμών» και επειδή ανέκυψε και ζήτημα επανάληψης διπλωματικών σχέσεων με Γιουγκοσλαβία. Ο Παπάγος υποστηρίζει την ανάγκη αυτής της εσωτερικής ανταλλαγής πληθυσμών έτσι ώστε να αποκλεισθεί η πιθανότητα επανόδου των 30.000 ολαβόφωνων από τη Κεντρική και Δυτική Μακεδονία (που έφυγαν κατά τον Εμφύλιο χάνοντας την ελληνική ιθαγένεια) τους οποίους θεωρούσε επικίνδυνους ανθέλληνες κυρίως λόγω της «αναπτύξεως φανατισμού υπέρ της προσαρτήσεως της Ελληνικής Μακεδονίας εις Γιουγκοσλαβική Μακεδονία».⁴³

Όμως, μετά τα πρώτα μετεμφυλιακά χρόνια, η πολιτική του Δραγούμη (που στόχευε στην ειρηνική ενσωμάτωση των ολαβόφωνων στην ελληνική κοινωνία μέσω της ευημερίας και της αντιμετώπισής τους ως Έλληνες) πρόβαλλε ως μονόδρομος καθώς, στο διπλωματικό επίπεδο, η Ελλάδα αντιδρούσε έντονα στις καταγγελίες της γιουγκοσλαβικής κυβέρνησης για καταπίεση της «μακεδονικής» μειονότητας, υποστηρίζοντας ότι τέτοια μειονότητα είναι ανύπαρκτη.⁴⁴ Στο πλαίσιο της πολιτικής που ακολούθησε το ελληνικό κράτος απέναντι στους ολαβόφωνους μετεμφυλιακά, αυτό που είχε σημασία ήταν η πολιτική τους ταυτότητα και όχι η εθνοτική. Αν και η τελευταία δημιουργούσε υποψίες στους «κρατούντες», καθώς τους συνέδεε με τους κομμουνιστές, η πολιτική νομιμοφροσύνη ήταν ασφαλές διαβατήριο για να μην έχουν σημαντικά προβλήματα στην καθημερινότητά τους.⁴⁵ Παράλληλα, λό-

43. Αρχείο Βοβολίνη, Φ 1876, «Μετακίνησις Σλαυόφωνων», Παπάγος Αλέξανδρος προς τον Πρόεδρον Κυβερνήσεως, Υπ. Εξ. Εμπ. Πρωτοκ. Αρ. 56578, 22-12-50 Σλαυόφωνοι. Ο γράφων ευχαριστεί τη Βασιλική Λάζου για την υπόδειξη αυτού του εγγράφου.

44. Ευ. Κωφός, «Ελληνικό κράτος και μακεδονικές ταυτότητες (1950-2005)», στο Ι. Στεφανίδης - Β. Βλασίδης - Ευ. Κωφός (επιμ.), *Μακεδονικές ταυτότητες στο χρόνο*, Πατάκης, Αθήνα 2008, σ. 368-369.

45. Ρ. Αλβανός, «Κοινωνικές συγκρούσεις...», ό.π., σ. 471-473.

γω της αρνητικής εμπειρίας του παρελθόντος, ιδίως κατά την περίοδο του Μεταξά, αποκλείστηκαν κατασταλτικές πολιτικές και υιοθετήθηκε ένα πρόγραμμα «αυξημένης μέριμνας» για την περιοχή με τη μεταφορά πόρων για έργα υποδομής ιδίως στον τομέα της εκπαίδευσης.⁴⁶

Η υπερίσχυση της γραμμής Δραγούμη φαίνεται και από το γεγονός ότι, παρά τον διακαή πόθο του Ηλιάδη να συμπεριληφθεί στους υποψήφιους του Συναγερμού και της ΕΡΕ, κάτι τέτοιο δεν γινόταν αποδεκτό από τους πολιτικούς προϊστάμενους των κομμάτων αυτών.⁴⁷ Η πόλωση μεταξύ Ποντίων και ντόπιων που εξέφραζε ο Ηλιάδης και η εφημερίδα του δεν ήταν αποδεκτή κατά τα μετεμφυλιακά χρόνια από ένα πολιτικό σύστημα που, ως έναν βαθμό, φαίνεται να είχε διδαχτεί από τα λάθη που οδήγησαν στον Εμφύλιο Πόλεμο.⁴⁸

Από τη στιγμή που έλειπε η παρουσία του Ηλιάδη ανάμεσα στους υποψήφιους της ΕΡΕ δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι δεν υπήρχε κυριαρχία κάποιου υποψηφίου σε κάθε συγκεκριμένη εθνοτική ομάδα και οι ψήφοι των ντόπιων και των Ποντίων μοιράζονταν χωρίς μεγάλες διαφοροποιήσεις ανάμεσα στους υπόλοιπους τρεις υποψήφιους, όπως φαίνεται από τους παρακάτω πίνακες.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Ψήφοι εθνοτικών ομάδων στους υποψήφιους της ΕΡΕ στις εκλογές του 1958

	ΓΥΙΟΚΑΣ	ΛΙΑΚΟΣ	ΜΠΑΤΡΙΝΟΣ
Ποντιακά χωριά	29,53%	22,75%	46,94%
Ντόπια χωριά	35,66%	22,92%	37,71%
Σύνολο Καστοριάς	31,28%	25,97%	39,87%

46. Ευ. Κωφός, «Ελληνικό κράτος...», *ό.π.*, σ. 367-375.

47. *Ορεστιάς*, 9 Νοεμβρίου 1952, *Φωνή της Καστοριάς*, 5 Φεβρουαρίου 1956.

48. Όπως γράφει χαρακτηριστικά ο Δραγούμης, «Γενικότατα μεγάλο κακό εθνικώς έκαναν, στα παραμεθόρια ιδίως, οι εξ επαγγέλματος “υπερπατριώτες”, που αγνοώντας πρόσωπα και πράγματα του τόπου γενίκευαν τες κατηγορίες, συκοφαντούσαν και αδικούσαν τους εντόπιους αποκαλώντας τους συλλήβδην και κατά πρόσωπο “βουλγάρους” ακόμη κι αν ήταν ελληνόφωνοι και εθνικοί εργάτες...», Φ. Δραγούμης, *Το Βήμα*, 30/10/48.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

Ψήφοι εθνοτικών ομάδων στους υποψήφιους της ΕΡΕ στις εκλογές του 1961

	ΓΥΙΟΚΑΣ	ΛΙΑΚΟΣ	ΜΠΑΤΡΙΝΟΣ
Ποντιακά χωριά	31,08%	33,49%	33,60%
Ντόπια χωριά	43,42%	27,46%	26,71%
Σύνολο Καστοριάς	32,84%	24,07%	27,02%

Αντίστοιχα διαφοροποιήσεις δεν προκύπτουν ανάμεσα στη στήριξη των υποψηφίων του Κέντρου όπου η κυριαρχία του (καταγόμενου από το ντόπιο χωριό Γάβρος) δικηγόρου Ζήση Παπαλαζάρου ήταν αδιαμφισβήτητη και με μεγάλη διαφορά σε όλα τα χωριά είτε ντόπια είτε ποντιακά. Ο Παπαλαζάρου, ο οποίος έγινε υπουργός Βορείου Ελλάδος στην κυβέρνηση του Γεωργίου Παπανδρέου, είχε πολλές συμπάθειες στην Καστοριά ακόμη και από την τοπική εφημερίδα *Ορεστιάς* που παραδοσιακά υποστήριζε τα κόμματα της Δεξιάς.⁴⁹

Μπορεί οι ψηφοφόροι των δύο εθνοτικών ομάδων να μην πολώνονταν γύρω από συγκεκριμένους υποψήφιους αλλά η διαφοροποίησή τους έγινε εμφανής, ιδίως μετά το 1961, με την συσπείρωσή τους γύρω από τα δύο κυρίαρχα εθνικόφρονα κόμματα της εποχής. Η μεγάλη πτώση της ΕΡΕ στα ντόπια χωριά, από το 52% του 1958 (και το 60% στις εκλογές «βίας και νοθείας» του 1961) στο 43% το 1963 και στο ακόμη χαμηλότερο 37% το 1964 –τη στιγμή που οι Πόντιοι κατέγραφαν περίπου 74% και στις δύο αυτές δύσκολες για τη Δεξιά εκλογικές χρονιές– πιθανότατα αντανάκλατο το μεγαλύτερο βαθμό ασφάλειας (ιδίως σε σχέση με το καθεστώς της γης που άρχισε να σταθεροποιείται στις αρχές της δεκαετίας του 1960) που αισθάνθηκαν αρκετοί ντόπιοι ώστε να απαγκιστρωθούν από την παραδοσιακή τους σύνδεση με τους πολιτευτές της ΕΡΕ σε συνδυασμό με το ότι οι δύο ομάδες, όπως και

49. *Ορεστιάς*, 2 Νοεμβρίου 1952 και 16 Νοεμβρίου 1952. Αξίζει να αναφερθεί η μαρτυρία της Φ.Σ. (22/6/2008), σύμφωνα με την οποία ο πατέρας της ήταν ένας από τους ελάχιστους κατοίκους του αμιγώς ποντιακού χωριού Διποταμιά που ψήφισε την Ένωση Κέντρου και τον Παπαλαζάρου με αποτέλεσμα οι υπόλοιποι κάτοικοι του χωριού να τον θεωρούν και να τον αποκαλούν κομμουνιστή (δείχνοντας ότι στο μυαλό των Ποντίων οιοδήποτε μη δεξιό κόμμα θεωρείτο κομμουνιστικό). Όταν οι συμπατριώτες του, στις εκλογές του 1974, βρέθηκαν να στηρίζουν μαζικά τον Ζ. Παπαλαζάρου (ο οποίος μεταδικτατορικά εντάχτηκε στη ΝΔ προκειμένου να διεκδικήσει, επιτυχημένα, τη μοναδική έδρα του νομού) ήταν η σειρά του να τους αποκαλεί κοροϊδευτικά «κομμουνιστές».

κατά τον Μεσοπόλεμο, συνέχιζαν και μετά τον Εμφύλιο να προσανατολίζονται στις πολιτικές τους επιλογές ανάλογα με τις επιλογές της άλλης ομάδας. Όπως ειπώθηκε σε αρκετές συνεντεύξεις: «Όπου πάνε αυτοί, εμείς πάμε αντίθετα». Βέβαια η αντίθεση των δύο ομάδων ήταν πολύ πιο έντονη στα μικτά χωριά κάτι που δεν είναι δυνατόν να φανεί από τους πίνακες που παρουσιάζονται σε αυτό το άρθρο οι οποίοι αφορούν αμιγώς ντόπια ή ποντιακά χωριά. Και πάλι όμως, η πρωμοδότηση του Κέντρου στα ντόπια χωριά με 63% στις εκλογές του 1964 (τη στιγμή που στα ποντιακά μετά βίας άγγιζε το 27%) δείχνει μια σαφή διαφοροποίηση στις εκλογικές προτιμήσεις τους.

Η πιο μετριοπαθής πολιτική της Ένωσης Κέντρου, ενός κόμματος που αναζητούσε τρόπους να κλείσουν οι πληγές του Εμφυλίου (όπως η επιστροφή των πολιτικών προσφύγων, μέτρο που αφορούσε πολλούς ντόπιους) και της οποίας ο τοπικός υποψήφιος Ζήσης Παπαλαζάρου δεν δίσταζε να καταδικάζει τα παλαιά κόμματα «άτινα ωδήγησαν τον ελληνικόν λαόν εις αλληλοσπαραγμόν»⁵⁰ φαίνεται ότι δημιούργησε ελπίδες σε ένα σημαντικό τμήμα του ντόπιου πληθυσμού για αποτελεσματικότερη εκπροσώπηση, με αποτέλεσμα να πρωμοδοτήσει τον χώρο του Κέντρου με ποσοστά που ξεπερνούσαν αυτά της υπόλοιπης Ελλάδας κατά 10%.

Επιπλέον, ένας πρόσθετος παράγοντας που πρέπει να ληφθεί υπόψη είναι και η αλλαγή του κοινωνικοοικονομικού μοντέλου ανάπτυξης της οικονομίας του νομού κατά τη δεκαετία του 1960. Συγκεκριμένα, η μεγάλη ανάπτυξη της γουνοποιίας στις αρχές της δεκαετίας είχε σαν αποτέλεσμα το 1964 να ζουν στην πόλη (που κατά την απογραφή του 1961 αριθμούσε γύρω στους 10.000 κατοίκους) πάνω από 4.000 γουνεργάτες («ενώ άλλοτε έμεναν μόνο 300», σύμφωνα με την τοπική εφημερίδα) οι οποίοι αναγκαστικά εργαζόταν στην πόλη (καθώς απαγορευόταν η γουνοποιία εκτός Καστοριάς) και πήγαιναν στα χωριά τους κυρίως τις Κυριακές.⁵¹ Η χειραφέτηση αυτών των νέων από το περιβάλλον του χωριού και της –συνήθως– τρομοκρατημένης και φοβισμένης (λόγω των γεγονότων της δεκαετίας του 1940) οικογένειάς τους που ψήφιζε μετεμφυλιακά τη Δεξιά για λόγους αυτοπροστασίας είναι πιθανόν να έπαιξε ρόλο στην άνοδο του Κέντρου τόσο ανάμεσα στους ντόπιους όσο και στον νομό γενικότερα.

50. Φωνή της Καστοριάς, 26 Νοεμβρίου 1950.

51. Νέα Καστοριά, 10 Σεπτεμβρίου 1961 και 1η Μαρτίου 1964.

7. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Μελετώντας τα εκλογικά αποτελέσματα της περιοχής, τέσσερα είναι τα κύρια συμπεράσματα: η εντυπωσιακά πενιχρή υποστήριξη όλων των κατοίκων του νομού προς την Αριστερά, η συμπαράταξη της μεγάλης πλειοψηφίας των Ποντίων με τη Δεξιά, η περίπου ισομερής στήριξη των ντόπιων στα δύο «εθνικόφρονα» κόμματα της εποχής και η σημαντική μετατόπιση μεγάλου μέρους τους από τη Δεξιά προς το Κέντρο μετά τις εκλογές του 1961. Η μικρή υποστήριξη στην ΕΔΑ δεν αποτελεί έκπληξη καθώς η εκλογική βάση της Αριστεράς δεν μπόρεσε να αναπτυχθεί παρά μόνο σε περιοχές που δεν αποτέλεσαν πεδίο σημαντικών πολεμικών συγκρούσεων στη διάρκεια του Εμφυλίου όπως ήταν, για παράδειγμα, η Λέσβος ή η Λευκάδα.⁵²

Αντίθετα εντυπωσιακή φαίνεται να είναι η κομματική ταύτιση του ποντιακού πληθυσμού του νομού με τη Δεξιά την οποία αξίζει να παρακολουθήσουμε και μεταδικτατορικά ώστε να γίνει αντιληπτή η ισχύς της.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

Εκλογική στήριξη των εθνοτικών ομάδων του νομού Καστοριάς στην παράταξη της Δεξιάς μεταδικτατορικά*

	Σύνολο εγκύρων 1981	ΔΕΞΙΑ			
		1981 (%)	1990 (%)	1996 (%)	2004 (%)
Ντόπια χωριά	5.360	38,86 (+2,99)	46,45 (-1,11)	42,25 (+4,13)	49,00 (+1,45)
Ποντιακά χωριά	2.662	69,05 (+33,18)	76,37 (+28,81)	66,00 (+27,88)	74,90 (+27,35)
Σύνολο Καστοριάς	3.0791	52,37	61,26	53,24	59,12

* Σε παρένθεση παρουσιάζεται η απόκλιση από το πανελλήνιο ποσοστό. Στους ψήφους της Ν.Δ. προστίθενται οι ψήφοι της ΔΗΑΝΑ το 1990 και του ΛΑΟΣ το 2004.

Αν και δεν είναι δυνατόν να αναλυθεί περισσότερο στο πλαίσιο αυτού του άρθρου η μεταδικτατορική συμπεριφορά των κατοίκων του νομού, αξίζει να επισημανθεί το πώς η διαπλοκή ανάμεσα στην πολιτική και την εθνοτική έ-

52. Ι. Παπαθανασίου, «Όρια και δυναμική της ένταξης στη προδικτατορική ΕΔΑ», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τχ. 86, 1995, σ. 21-82.

ναξη διατήρησε την ένταση της ταύτισης των Ποντίων με τη Δεξιά. Η ψήφος των κατοίκων του νομού και, ειδικά, των Ποντίων ξεφεύγει θεαματικά από το πρότυπο της παρατηρούμενης γεωγραφικής ομοιογένειας της εκλογικής επιρροής των κομμάτων ή, αλλιώς, της λεγόμενης «εθνοποίησης της ψήφου» η οποία λόγω της

«ισχυροποίησης κομμάτων εθνικού επιπέδου, της ομοιομόρφης διεξαγωγής της προεκλογικής εκστρατείας σε ολόκληρη τη χώρα και κυρίως της ανάδειξης και επιβολής για το σύνολο του εθνικού χώρου κοινών ερωτημάτων στα οποία καλείται να απαντήσει ο ψηφοφόρος, οδήγησε στην υπόλοιπη χώρα στην αποδέσμευση των κομματικών ταυτίσεων από τις παραδοσιακές διαιρέσεις που σημάδεψαν τη συγκρότηση του εθνικού χώρου και τη συνακόλουθη αποδέσμευση των κομμάτων από τοπικιστικές ή φυλετικές ιδιαιτερότητες». ⁵³

Αντίθετα από την υπόλοιπη Ελλάδα, το «βάρος της ιστορίας» αποδείχτηκε πολύ σημαντικός παράγοντας επιρροής των εκλογικών συμπεριφορών στον νομό σε συνδυασμό με τη βασική εθνοτική ρήξη μεταξύ ντόπιων και Ποντίων η οποία διαπερνούσε διαρκώς το εκλογικό σώμα. Αυτό που προκύπτει είναι μια πολιτική συμπεριφορά η οποία απέχει πολύ από το ορθολογικό μοντέλο του «εκλογέα-επενδυτή» αφού η κομματική ταύτιση φαίνεται ισχυρότερη των προοπτικών βελτίωσης της ζωής των ψηφοφόρων με βάση τις προσδοκώμενες ροές ωφελιμότητας που προκύπτουν από τον κομματικό ανταγωνισμό. ⁵⁴ Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα δύο αδελφών, προσφυγικής καταγωγής, από το μικτό χωριό Μεσοποταμία, οι οποίοι αποφάσισαν στις εκλογές του 1981 (τριαντάρηδες τότε) να πάνε κόντρα στις προτροπές των γονιών και των παππούδων τους και να ψηφίσουν ΠΑΣΟΚ, καθώς θεώρησαν ότι η «αλλαγή» που υποσχόταν το κόμμα αυτό θα βελτίωνε τη ζωή τους. Όμως, λίγες μέρες πριν από τις εκλογές, άλλαξαν γνώμη ύστερα από κουβέντες που άκουσαν από ντόπιους κατοίκους του χωριού (οι οποίοι στη μεγάλη τους πλειοψηφία ταυτίζονταν με το ΠΑΣΟΚ) όπως: «έρχεται η σειρά μας και θα δείτε τώρα», «θα σας δείξουμε εσάς τους πρόσφυγες, θα πάρουμε

53. Ηλ. Νικολακόπουλος, «Η εκλογική επιρροή των πολιτικών δυνάμεων» στο Χρ. Λυριτζής - Ηλ. Νικολακόπουλος (επιμ.), *Εκλογές και κόμματα στη δεκαετία του '80. Εξελίξεις και προοπτικές του πολιτικού συστήματος*, Θεμέλιο, Αθήνα 1990, σ. 235-236.

54. Β. Γεωργιάδου, «Οικονομικές συνθήκες και εκλογική συμπεριφορά. Οι κομματικές προτιμήσεις των ανέργων σε περιόδους κρίσης απασχόλησης», *Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 6, 1995, σ. 89-90, και Ν. Μαραντζίδης, *Γιασασίν Μιλλέτ*, ό.π., σ. 227.

πάλι τα χωράφια που μας πήρατε μετά τον Εμφύλιο», με αποτέλεσμα να ψηφίσουν πάλι Ν.Δ.⁵⁵

Την ισχυροποίηση της κομματικής ταύτισης όταν υπάρχει σύγκλιση μεταξύ εθνικής και πολιτικής ταυτότητας την έχει εντοπίσει ο Ηλίας Νικολακόπουλος αναφερόμενος στο χωριό Βεργίνα όπου

«ο μεγάλος βαθμός σύμπτωσης των πολιτικών και πολιτιστικών αντιθέσεων –κυρίως στην περίοδο του Μεσοπολέμου, της Κατοχής και του Εμφυλίου– οδήγησε σε μια έντονη διαπλοκή των δύο επιπέδων, έτσι ώστε συχνά οι πολιτισμικές ή πολιτικές κατηγορίες να χρησιμοποιούνται εναλλακτικά για τον προσδιορισμό του συλλογικού “εμείς” ή “αυτοί”». ⁵⁶

Πράγματι, η μεγάλη πλειοψηφία των Ποντίων ταυτίζεται με τη Ν.Δ. και η πλειοψηφία των ντόπιων ταυτίζεται (βάσει προφορικών μαρτυριών) με το ΠΑΣΟΚ κυρίως σε μικτά χωριά, όπου είναι και πιο έντονη η πόλωση μεταξύ των δύο ομάδων. Στα αμιγώς ντόπια χωριά, οι κάτοικοι μοιράζονται ανάμεσα στα δύο μεγάλα κόμματα δίνοντας μια ελαφρά πλειοψηφία στο ΠΑΣΟΚ (το οποίο, βάσει των εκλογικών αποτελεσμάτων, παίρνει σε αυτά κατά μέσο όρο περίπου 4% παραπάνω από το πανελλήνιο ποσοστό του).

Η εντυπωσιακά μικρή στήριξη που έδωσαν οι κάτοικοι του νομού στο Ουράνιο Τόξο (μόλις 0,9% ή 301 ψήφους στις ευρωεκλογές του 1994, τη στιγμή που σε όλη την Ελλάδα έπαιρνε 7.263 ψήφους)⁵⁷ υποδηλώνει τη διάθεση των ντόπιων για ενσωμάτωση στο ελληνικό κράτος και στην ελληνική κοινωνία. Σε όλες σχεδόν τις συνεντεύξεις που έκανε ο γράφων στην περιοχή, οι ντόπιοι αναφέρονται συστηματικά στην ελληνικότητά τους συνδέοντας το επιχείρημα της εντοπιότητας με το αξίωμα της ελληνικότητας της Μακεδονίας και δεν παύουν να τονίζουν πόσο ενοχλούνται όταν οι Πόντιοι τους λένε «Βούλγαρους» ενώ «εμείς είμαστε από εδώ, από τη Μακεδονία, από την Ελλάδα, εμείς είμαστε οι πραγματικοί Έλληνες». Η διαίρεση των δύο ομάδων τροφοδοτείται από τις μνήμες του παρελθόντος. Αυτό που είναι κοινό στις μαρτυρίες τους είναι η αυτοπεριγραφή τους ως θυμάτων (ιδίως από

55. Συνέντευξη του γράφοντα με τον Μ.Χ., 29 Ιουνίου 20003.

56. Σ. Δαμιανάκος - Ηλ. Νικολακόπουλος - Δ. Ψυχογιός, «Βεργίνα, γεωργικός εκσυγχρονισμός και κοινωνικός μετασχηματισμός», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τχ. 33-34, 1978, σ. 476.

57. Δ. Δώδος, «Μειονότητες και εκλογές: Η περίπτωση του Ουράνιου Τόξου στις Ευρωεκλογές του 1994», στο Σ. Δημητρίου (επιμ.), *Μορφές κοινωνικού αποκλεισμού και μηχανισμοί παραγωγής του*, Ιδεοκίνητο, Αθήνα 1997, σ. 129.

την πλευρά των ντόπιων που αισθάνονται ότι τους Πόντιους πάντα τους βοηθούσε το κράτος επειδή τους θεωρούσε «πιο Έλληνες») και η συνεχής καταδίκη του «άλλου». Η αίσθηση ότι οι «άλλοι» ήθελαν την εξόντωσή «μας» υπάρχει έντονα στο μυαλό πολλών ηλικιωμένων Ποντίων αλλά και ντόπιων οι οποίοι φαίνεται ότι περνάνε αυτή τη μνήμη και στις επόμενες γενιές. Η αλληλοαποκλειόμενη παραγωγή λόγων, όπως «*εμείς είμαστε ντόπιοι σε αυτό το μέρος, εσείς είσατε από την Τουρκία*» και αντίθετα «*εμείς είμαστε γνήσιοι Έλληνες, εσείς είσατε Βούλγαροι*» συνεχίζει να συναντάται ακόμη και σε ντόπιους και Πόντιους μικρότερων ηλικιών αν και σταδιακά φαίνεται ότι χάνει το βάρος που είχε στο παρελθόν.

Οι ντόπιοι, όπως και οι Πόντιοι, αποτελούσαν και αποτελούν εθνοτικά δίκτυα, ομάδες δηλαδή που αναγνωρίζονταν βάσει κοινών χαρακτηριστικών και συνδέονταν με δεσμούς αλληλεγγύης. Αυτά τα κοινά πολιτισμικά χαρακτηριστικά δεν τους οδήγησαν στην πολιτικοποίηση των ιδιαιτεροτήτων τους (όπως συνέβη με εκείνους που στήριξαν το Ουράνιο Τόξο) καθώς, ήδη από τον Μεσοπόλεμο, υπήρχε η βούληση για ενσωμάτωση στην ελληνική κοινωνία η οποία (παρά τη λογική του αποκλεισμού που επικράτησε στην ελληνική πολιτεία ιδίως μετά την Κατοχή) φαίνεται ότι επιτεύχθηκε για τη συντριπτική πλειοψηφία των εναπομεινάντων μετά τον Εμφύλιο ολαβόφωνων. Επρόκειτο, βέβαια, για μια ενσωμάτωση που στα πλαίσια του καθεστώτος του φόβου που υπήρξε μετεμφυλιακά δεν ήταν τόσο προϊόν συνειδητής επιλογής όσο μονόδρομος τόσο για τους ίδιους όσο και για την ελληνική πολιτεία. Τα κόμματα, οι τοπικοί πολιτευτές και οι δομές του πολιτικού-πελατειακού συστήματος λειτούργησαν υπέρ αυτής της ενσωμάτωσης, όχι μόνο γιατί κάτι τέτοιο ήταν αναγκαίο για την εκλογική τους επιβίωση αλλά και γιατί θεωρούνταν αδιανόητο να αναγνωριστεί ολαβομακεδονική μειονότητα μετεμφυλιακά, την εποχή δηλαδή που η προπαγάνδα της γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας για «γενοκτονία» των «Μακεδόνων» της Ελλάδας κατά τη δεκαετία του 1940 και για καταπίεση των εναπομεινάντων ντόπιων της «μακεδονικής μειονότητας» άρχισε να κυκλοφορεί έντονα σε ολόκληρο τον πλανήτη.